

MAÜ
PRESS

Artuklu Akademi

Dilbilimsel Tefsir Literatüründe Hadîs Kullanımı: ed-Dürrü'l-masûn Örneği

İbrahim Ayhan | [0000-0002-0442-8966](https://orcid.org/0000-0002-0442-8966) | iayhan_7221@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi | Kafkas Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | Hadis Anabilim Dalı

Kars | Türkiye

<https://ror.org/04v302n28>Kadir İltir | [0000-0002-5509-7095](https://orcid.org/0000-0002-5509-7095) | iltirkadir36@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi | Kafkas Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | Tefsir Anabilim Dalı

Kars | Türkiye

<https://ror.org/04v302n28>

Atıf

Ayhan, İbrahim - İltir, Kadir. "Dilbilimsel Tefsir Literatüründe Hadîs Kullanımı: ed-Dürrü'l-masûn Örneği", *Artuklu Akademi* 13/1 (Mayıs 2026), 203-225. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1861549>

Öz

Bu çalışma, hicri 8. yüzyılda yaşamış müfessirlerinden biri olan Semîn el-Halebî'nin (ö. 756/1355) *ed-Dürrü'l-masûn* adlı tefsirinde yer alan rivâyetlerin kullanım biçimini inceleyerek söz konusu rivâyetlerin dilsel, itikadî ve ahlâkî tartışmalar bağlamındaki işlevini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu anlamda çalışma, hadis rivâyetlerinin dilbilimsel tefsir literatüründe sahip olduğu rolü, disiplinler arası bir bakış açısıyla ele almakta ve lugavî şahitlikten teolojik istidlâle kadar uzanan konumunu tespit etmektedir. Araştırmanın yöntemi, *ed-Dürrü'l-masûn*'un rivâyet içeriklerinin metin merkezli analizi üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede, hadislerin gramer tartışmalarında, kırâat farklılıklarının yorumunda, Allah'ın sıfatlarına dair teolojik meselelerde, ahlâkî konularda ve psikolojik hususlara ilişkin açıklamalarda nasıl bir işlev gördüğü örnekler üzerinden incelenmiştir. el-Halebî'nin rivâyetleri kullanma biçimi, onları sened açısından ele almaktan çok, dilbilimsel ve anlam inşasına katkı sağlayan örnekler olarak değerlendirme şeklindedir. Çalışma, hadislerin tefsirde çok boyutlu roller üstlendiğini ortaya koymaktadır. Nahiv ve lugavî tartışmalarda hadisler, kelime kökenlerinin, mecaz-hakikat ayrımlarının ve fiil-edat kullanımlarının açıklanmasında birer şahit işlevi görmüştür. Kırâat farklılıklarının yorumunda hadisler, lehçe çeşitliliğini destekleyen veya anlam ihtimallerini sınırlandıran deliller olarak kullanılmıştır. Teolojik tartışmalarda ise Allah'ın ilim sıfatı, peygamberlerin masumiyeti ile Allah ve resul ilişkisinin dengeli yorumu gibi kritik konularda belirleyici olmuştur. Bununla beraber ahlâkî ve psikolojik unsurlar barındıran rivâyetler, bireysel davranışların oluşmasında da önemli bir rol üstlenmiştir. Çalışmamız, bu cihetle hadislerin dilbilimsel tefsir metodolojisindeki konumunu bütüncül bir perspektifle ortaya koyarak, Kur'an yorum geleneğinde hadis-dil ilişkisinin önemini vurgulamaktadır.

ed-Dürrü'l-masûn, hadislerin dilbilimsel tefsirdeki merkezi rolünü ortaya koyan önemli kaynaklardan biridir. Bu eser, hadislerin nakledilen rivâyetler olmanın yanı sıra dil, anlam ve yorumlama süreçlerinde vazgeçilmez önemli birer kaynak olduğunu göstermektedir. el-Halebî'nin yaklaşımı, hadisleri hem dilsel hem de teolojik boyutta anlam inşasının bir parçası haline getirmektedir. Böylece çalışma, hadislerin dilbilimsel tefsir metodolojisindeki konumunu bütüncül bir perspektifle ortaya koyarak, Kur'an yorum geleneğinde hadis-dil ilişkisinin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Hadîs, Tefsir, Dilbilim, Semîn el-Halebî, ed-Dürri'l-masûn.

Öne Çıkanlar

- Çalışma, metin merkezli bir inceleme üzerinden Semîn el-Halebî'nin rivâyetleri farklı bağlamlarda nasıl kullandığını inceleyip bunların dilbilimsel tefsirdeki rolüne dair bütüncül bir çerçeve sunmaktadır.
- Elde edilen bulgular neticesinde rivâyetlerin, anlam tespiti, kırâat farklılıklarının yorumlanması ve itikadî tartışmaların temellendirilmesinde etkili bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.
- İnceleme neticesinde rivâyetlerin, metin yorumunu doğrudan etkilediği tespit edilmiştir.
- Çalışma, rivâyetlerin dilbilimsel literatürdeki kullanımı hakkında var olan bazı çıkarımların yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.
- Bu yönüyle araştırma, hadis ilminin problem alanlarını genişlettiği gibi sonraki çalışmalar için de yeni tartışma alanları oluşturmaktadır.

Makale Bilgileri

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Geliş Tarihi	12.01.2026
Kabul Tarihi	03.04.2026
204 Yayın Tarihi	31.05.2026
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Yapay Zeka Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde, yapısal ve üslup açısından sorunlu olan ifadelerin tespit edilerek düzeltilmesinde ve anlamsal bütünlüğün sağlanmasında sınırlı ölçüde Open AI tarafından geliştirilen yapay zekâ modeli Chat GBT-5 kullanılmıştır. Yapay zekâ dilbilgisi, yazım hataları ve üslup tutarlılığı gibi teknik alanlarda kullanılmış olup, çalışmanın bilimsel içeriği, analizleri, değerlendirmeleri ve sonuçları tamamen yazarlar tarafından oluşturulmuştur.
Etik Kurul İzni	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	artukluakademi@artuklu.edu.tr
Yazar Katkıları	Araştırmanın Tasarımı Yazar-1 (%70) Yazar-2 (%30) Veri Toplanması Yazar-1 (%70) Yazar-2 (%30) Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama Yazar-1 (%70) Yazar-2 (%30) Makalenin Yazımı Yazar-1 (%70) Yazar-2 (%30) Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi Yazar-1 (%70) Yazar-2 (%30)
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır
Dizinleme Bilgileri	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, MLA, Ulrich's ve ATLA'da taranmaktadır.

The Use of Narration in Linguistic Exegesis Literature: The Example of *ed-Dürrü'l-masûn*

İbrahim Ayhan | [0000-0002-0442-8966](https://orcid.org/0000-0002-0442-8966) | iayhan_7221@hotmail.com

Assistant Profesör | Kafkas University | Faculty of Theology | Department of Hadith

Kars | Türkiye

<https://ror.org/04v302n28>

Kadir İltir | [0000-0002-5509-7095](https://orcid.org/0000-0002-5509-7095) | iltirkadir36@gmail.com

Assistant Profesör | Kafkas University | Faculty of Theology | Department of Tafsir

Kars | Türkiye

<https://ror.org/04v302n28>

Citation

Ayhan, İbrahim – İltir, Kadir. "The Use of Narration in Linguistic Exegesis Literature: The Example of ed-Dürrü'l-masûn", *Artuklu Akademi* 13/1 (May 2026), 203-225.
<https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1861549>

Abstract

This study examines the use of narrations found in al-Durr al-Maşûn, the Qur'ānic exegesis authored by Samīn al-Ḥalabī (d. 756/1355), one of the prominent exegetes of the eighth century AH. It aims to identify the functions of these narrations – particularly hadith reports – within linguistic, theological, and ethical discussions. From this perspective, the study approaches the role of hadith narrations in the literature of linguistic exegesis through an interdisciplinary framework, tracing their function from lexical attestation to theological inference.

The research methodology is based on a text-centered analysis of the narrational material in al-Durr al-Maşûn. Accordingly, the study investigates, through selected examples, how hadiths are employed in grammatical debates, interpretations of variant Qur'ānic readings (qirā'āt), theological discussions concerning the attributes of Allah, as well as ethical and psychological explanations. Al-Ḥalabī's use of narrations does not primarily focus on evaluating their chains of transmission; rather, he treats them as illustrative elements that contribute to linguistic analysis and the construction of meaning.

The findings reveal that hadiths play multidimensional roles in Qur'ānic exegesis. In grammatical and lexical discussions, they function as authoritative evidence for explaining word origins, distinguishing between literal and metaphorical meanings, and clarifying the usage of verbs and prepositions. In the interpretation of qirā'āt differences, hadiths are used either to support dialectal diversity or to limit possible semantic interpretations. In theological debates, they are decisive in addressing key issues such as God's attribute of knowledge, the infallibility of prophets, and the balanced understanding of the relationship between God and His messengers. Moreover, narrations with ethical and psychological content contribute both to concretizing Qur'ānic values and to shaping individual moral behavior.

In this respect, al-Durr al-Maşûn emerges as a significant source that clearly demonstrates the central role of hadiths in linguistic exegesis, highlighting the importance of the hadith-language relationship within the Qur'ānic interpretive tradition.

Keywords

Hadith, Exegesis, Linguistics, Samīn al-Halebī, ed-Dürrü'l-masûn.

Highlights

- This study examines how Samīn al-Ḥalabī employs hadiths in various contexts through a text-centered analysis, offering a comprehensive framework regarding their role in linguistic exegesis.
- The findings reveal that these narrations are effectively utilized in determining meaning, interpreting variations in recitation, and grounding theological debates.
- The review found that the accounts directly influenced the interpretation of the text.

- The study reveals that some existing conclusions regarding the use of narratives in linguistic literature need to be reevaluated.
 - In this respect, the research not only broadens the scope of issues in hadith studies but also creates new areas of discussion for subsequent studies.
-

Article Information

Article Type	Research Article	
Reviewers	Two external reviewers / Double-blind	
Date of Submission	12.01.2026	
Date of Acceptance	03.04.2026	
Date of Publication	31.05.2026	
Plagiarism Checks	Done- intihal.net	
AI Disclosure	During the preparation of this study, the artificial intelligence model Chat GBT-5, developed by OpenAI, was used to a limited extent to identify and correct structurally and stylistically problematic expressions and to ensure semantic consistency. Artificial intelligence has been used in technical areas such as grammar, spelling errors, and stylistic consistency, while the scientific content, analyses, evaluations, and conclusions of the study have been created entirely by the authors.	
206 Ethics Committee Approval	This study does not require ethics committee approval, as it is based on data obtained through literature review and previously published sources. It is hereby declared that all scientific and ethical principles were observed during the preparation of the study, and that all referenced works have been properly cited in the bibliography.	
Complaints	artukluakademi@artuklu.edu.tr	
Author Contributions	Conceptualization	Author-1 (%70) Author-1 (%30)
	Data Curation	Author-1 (%70) Author-1 (%30)
	Investigation - Analysis - Validation	Author-1 (%70) Author-1 (%30)
	Writing	Author-1 (%70) Author-1 (%30)
	Writing – Review & Editing	Author-1 (%70) Author-1 (%30)
Conflict of Interest	No conflict of interest declared	
License	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.	
Indexing Information	The journal is indexed in TrDizin DOAJ, EBSCO, MLA, ERIH PLUS, Ulrich's and ATLA.	

Giriş

Kurân-ı Kerim'in fikhî, kelâmî, tasavvufî, dil merkezli ve rivâyet merkezli yaklaşımlar doğrultusunda tefsir edilmeye başlanmasıyla farklı tefsir ekolleri ortaya çıkmıştır. Dil merkezli yorum geleneğini temsil eden dilbilimsel tefsir, âyetlerin anlamını belirlemede sarf, nahiv, anlambilim ve sözdizimi gibi dil disiplinlerini esas alan ve metni bu çerçevede çözümleyen bir geleneği temsil etmektedir. Bu ekolün önde gelen temsilcileri arasında Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824 [?]), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923), İbn Düreyd (ö. 321/933), Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî (ö. 330/941), Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370/980), Ali b. îsâ er-Rummânî (ö. 384/994), ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147), Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) ve Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) gibi isimler yer almaktadır.¹ Dilbilimsel tefsir ekolüne mensup olan âlimler, yorumlarını büyük ölçüde dilsel tahliller üzerine inşa ederek anlamın belirlenmesinde dil verilerini temel referans noktası kabul etmişlerdir. Bununla birlikte söz konusu literatürde rivâyetlerin de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Nitekim rivâyetler, dilsel açıklamaları destekleyen, anlam tercihlerine yön veren ve muhtemel yorum seçeneklerini sınırlandıran önemli bir faktör olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple rivâyetler dil merkezli çözümlemeyi tamamlayarak metnin anlam örgüsünün inşasında belirleyici bir katkı sunmaktadır.²

İslâmî ilimlere dair kaleme alınan eserler incelendiğinde, hadis rivâyetlerinin bu literatürün şekillenmesinde, inanç esaslarının temellendirilmesinde, fikhî hükümlerin çıkarılmasında, ahlâkî değerlerin aktarılmasında ve tarihsel hafızanın korunmasında belirleyici bir rol üstlendiği görülmektedir.³ Hadislerin yerine getirdiği bu işlevin dikkate alınması, İslâmî ilimler geleneğinin düşünsel arka planını ve metodolojik işleyişini anlamak bakımından büyük önem arz etmektedir.⁴ Özellikle âyetlerde yer alan kelimelerin dilbilimsel açıdan tahlilinde rivâyetlerin kullanılması, hadislerin tefsirde üstlendikleri çok yönlü rolü daha görünür kılmaktadır.⁵ Bu çerçevede, belirli bir müfessirin eserinde yer alan rivâyetlerin kullanım biçimlerinin tespiti, hadislerin tefsirdeki katkısını ortaya koyup müfessirin bireysel tercihlerini ve dönemin ilmî panoramasını da yansıtmaktadır.⁶ Dolayısıyla, rivâyetlerin dilsel tartışmalarda istişhâd amacıyla kullanılıp kullanılmayacağı meselesi, hadislerin tefsirdeki işlevselliğini doğrudan etkileyen temel tartışma alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Hadis rivâyetlerinin dilbilimsel konularda delil olarak kullanılmasının imkânı hakkında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bazı âlimler, hadis rivâyetlerinin çoğunlukla mâna ile rivâyet edilmesi nedeniyle gerek anlam gerekse dilsel tartışmaların tespitinde güvenilir bir kaynak olamayacağını ileri sürmüştür. Buna karşı çıkan bazı âlimler ise, aynı ihtimalin câhiliye şiirleri için

¹ Müs'âid b. Süleymân b. Nâsir et-Tayyâr, *et-Tefsîru'l-lüğavî li'l-Kurâni'l-Kerîm* (b.y.: Dâru İbnî'l-Cevzî, ts.), 183-435.

² Dilbilimsel tefsir hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015).

³ Ömer Özpinar, "Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/20 (Eylül 2005), 134-135.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Halil İbrahim Doğan, "İlimler Tasnifinde Hadis İlminin Yeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 23/2 (Eylül 2023), 763-804. <https://doi.org/10.33415/daad.1306923>.

⁵ Hem rivâyetlerin dilbilimsel açıdan yorumlanması hem de âyet tefsirinde kullanışı hakkında bk. Bünyamin Aydın-Osman Aydın, "Dilbilimsel Çözümlemelerin Hadislerin Anlaşılmasında Kullanımı: İbn Huzeyme'nin Sahih'i Özelinde", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/3 (Eylül 2023), 490-513. <https://doi.org/10.32711/tiad.1282210>; Garip Aydın, "Hadislerin Tefsir Kaynaklarında Kullanımı (el-Alak Süresi Örneği)", *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 6/1 (Temmuz 2023), 164-186. <https://doi.org/10.54122/umde.1307277>; Tefsir literatüründe yer alan rivâyetlerin isimlendirme problemi hakkında bk. Ömer Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı* (İstanbul: İSAM, 2022), 179-313; Mezkur eser hakkında yapılan eleştirel bir değerlendirme için bk. Murat Bahar, "Tefsir Müktesebatının 'Nakil' Olarak İsimlendirilme Problemi", *Kitabiyat İlahiyat Araştırmaları İnceleme-Eleştiri Dergisi* 3/1 (Haziran 2025), 6-32.

⁶ Burhanettin Tatar, *Üç Derste Hermenötik* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2021), 14-19.

de geçerli olduğunu savunarak bu görüşün tutarlılığını sorgulamışlardır. Bu bağlamda hadis rivâyetlerinin nahvî tartışmalarda delil olarak kullanılabileceğini savunan âlimler, hadislerin nahvî tartışmalarda istişhâd için değil, görüşleri desteklemek amacıyla zikredildiğini, rivâyetlerin yazıya geçirilme süreci ve dilin bozulmadığı dönemde nakledilmiş olmaları sebebiyle güvenilir sayılabileceğini vurgulamıştır.⁷

Hadislerin dilsel tartışmalarda sahip oldukları bu konum, özellikle dilbilimsel tefsirlerde rivâyetlerin kullanıldığı bağlamı anlamak açısından önem arz etmektedir. Bu çerçevede Semîn el-Halebî'nin *ed-Dürrü'l-masûn* adlı eseri, rivâyetlerin dilbilimsel tefsirlerdeki rolünü ve kullanım biçimlerini göstermesi açısından öne çıkmaktadır.

Hicri sekizinci yüzyıl âlimlerinden olan Semîn el-Halebî, kıraât, tefsir ve nahiv alanlarında eserler kaleme almış olup onun, bu eserlerde hadis rivâyetlerine çokça yer verdiği görülmektedir. el-Halebî'nin, eserlerinde aktardığı rivâyetleri yalnızca nakletmek amacıyla değil, aynı zamanda ilmî ve ahlâkî bağlamlarda işlevselleştirilen unsurlar olarak kullanması ise ayrıca dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, el-Halebî'nin rivâyet kullanım yöntemini sistematik biçimde ele alan müstakil bir çalışmanın bulunmaması, bu sahada belirgin bir akademik boşluk olduğunu göstermektedir. Bu makale, söz konusu boşluğu gidermeyi amaçlamakta ve el-Halebî'nin eserinde yer alan hadis rivâyetlerini kullandığı yöntem, bağlam ve amacı ortaya koymayı hedeflemektedir.

208 Bu çalışmada Semîn el-Halebî'nin müstakil olarak ele alınmasının sebebi, onun eserinde aktardığı rivâyetlerin dikkat çekici bazı özellikler arz etmesidir. Örneğin el-Halebî, yer yer zayıf ve uydurma rivâyetleri, değerlendirdiği lafzın anlamını tespitte destekleyici bir delil olarak kullanmaktadır. Bununla beraber rivâyetleri çoğu zaman lafzen değil de manen aktarma eğilimi, onun yorum yönteminde rivâyetin işlevsel bir araç olarak konumlandığını göstermektedir. Bu yönleriyle el-Halebî, rivâyetlerin dilbilimsel tefsirdeki rolünü görünür kılan önemli bir müfessir olarak incelenmelidir.

Makalede ilk olarak Semîn el-Halebî'nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra el-Halebî'nin *ed-Dürrü'l-masûn* eserinde yer verdiği rivâyetlerin dilbilimsel, itikadî ve ahlâkî bağlamda nasıl bir işlev gördüğü örneklerle gösterilecektir. el-Halebî'nin, sened ve metin aktarımındaki yaklaşımı, rivâyetleri seçerken benimsediği ölçütler ile yorumlama biçimleri analiz edilecektir. Son bölümde ise elde edilen bulgular değerlendirilerek el-Halebî'nin ilmî kişiliği ve rivâyet anlayışı hakkında genel bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır. Böylelikle el-Halebî'nin rivâyet metodolojisi ortaya konularak Kur'ân'da yer alan sözcüklerin anlam tespitinde ve dilsel konularda rivâyetle istişhâd edilip edilemeyeceği meselesine açıklık getirilecektir.

1. Semîn el-Halebî ve *ed-Dürrü'l-masûn* Adlı Eseri

Semîn el-Halebî künyesiyle bilinen Ahmed b. Yusuf b. Abdiddâim b. Muhammed'in (ö. 756/1355) doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte bazı çağdaş araştırmacılar Ebû Hayyân'ın hayatından yola çıkarak el-Halebî'nin 678/1279 yılında doğmuş olabileceğini ileri

⁷ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer el-Mahzûmî el-İskenderî *ed-Demâmînî*, *Şerhü'd-Demâmînî 'alâ muğni'l-lebîb*, thk. Muhammed Âtîf et-Terrâs (Kahire: Dâru's-Selâm, 1443/2022), 4/1712-1717; Sedat Tuna, "Nahiv Kaidelerinin Belirlenmesinde Hadislerin İstishâd Olarak Kullanılması", *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 7 (Aralık 2024), 156-169; Muhammed el-Hadir el-Huseyn, "Arapça'da Kelime ve Kuralların Doğrulanması İçin Hadislerin Kullanılması", çev. Hasan Taşdelen, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (Ocak2004), 216-225; Muhittin Uysal, "Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstishâd Mes'elesi" *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 6/1 (Mayıs2006), 111-121; Yusuf Sancak, "Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstishâd ve Edebi Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları", *EKEV Akademi Dergisi Sosyal Bilimler*, 9/24 (2005), 196-200; Hüseyin Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstishâd Mes'elesi" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (Haziran1990), 70-77; Nusrettin Boleli, "Nahivde Hadisle İstishâd Meselesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6, (1987-1988), 166-175; Hasan Mûsâ eş-Şâir, *en-Nuhhât ve'l-Hadisü'n-Nebeviyye* (b.y: Vizâru's-Sekâfeti ve's-Sebâb, 1400/1980), 103-135; Hadice el-Hadisi, *Mevkifiü'n-Nühhât mine'l-ihiticâci bi'l-Hadisü's-Şerîf* (Irak: Dâru'r-Raşîd, 1981), 13-422; Fahreddin Kabâve, *Tarîhu'l-ihiticâci'n-nahvî bi'l-Hadis-Şerîf* (Halep: Dâru'l-Mültekâ, 1425/2004), 163-193.

sürmektedir.⁸ Günümüzde Suriye sınırları içinde yer alan Halep'te dünyaya gelen el-Halebî, Halep, Kahire, İskenderiye, Filistin ve Dimyat gibi dönemin önemli ilim merkezlerinde hadîs, tefsir, fıkıh, dil, kırâat ve usûl alanında dersler almıştır.⁹ Aldığı eğitimi lügat ve nahiv sahalarındaki yetkinliğiyle birleştirerek tefsir çalışmalarına yansıtmıştır.

el-Halebî'nin ilmî kişiliğini en iyi yansıtan eserlerinden biri, Kur'ân âyetlerini dil ve nahiv açısından tahlil eden *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ulûmî'l-kitâbî'l-meknûn* adlı tefsiridir. Akademik çalışmalarda söz konusu eserdeki merfû'ât bahisleri üzerinde durulmuş, ayrıca eser ulûmu'l-Kur'ân perspektifinden de incelenmiştir.¹⁰ Söz konusu incelemeler, el-Halebî'nin yalnızca bir dilci değil, aynı zamanda usûlî yönü güçlü bir müfessir olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, onun kırâat farklılıklarına yaklaşımını ele alan araştırmalar, el-Halebî'nin rivâyet anlayışını kırâat ilmiyle ilişkilendiren özgün bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir.¹¹

ed-Dürrü'l-masûn dilsel tahlillerin yapıldığı bir tefsir olmasının yanı sıra hadis rivâyetlerinin de yoğun biçimde kullanıldığı bir kaynaktır. el-Halebî, rivâyetleri sened yönünden tartışmaya açmaktan ziyade, lügavî şahit, kırâat farklılıklarını destekleyici delil veya itikadî meseleleri temellendiren bir unsur olarak kullanmaktadır. Bu yaklaşım onun, anlam inşa etme sürecinde rivâyetlere merkezî bir rol atfeden bir metodolojiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla eser, rivâyetlerin dilbilimsel tefsirlerdeki fonksiyonunu anlamak açısından hem müfessirin şahsî tercihlerini hem de döneminin ilmî yaklaşımını yansıtmaları bakımından ayrıca önemlidir.

Sonuç olarak *ed-Dürrü'l-masûn*, Semîn el-Halebî'nin ilmî birikimini ve rivâyetlerin tefsirdeki işlevselliğini ortaya koymakla birlikte, rivâyetlerin dilbilimsel tefsirde oynadığı rolü görünür kılması, dönemin ilmî zihniyetini anlamak için zengin bir malzeme sunması bakımından da kayda değerdir.¹²

⁸ Şükrü Arslan, "Es-Semîn ve Garîbu'l-Kur'an'ındaki Metodu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 115-116; el-Halebî'nin doğum tarihi hakkında yapılan bir diğer çıkarım için bk. es-Semîn el-Halebî, *el-'İkdu'n-nedîd fî şerhi'l-Kasîd*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Cidde: Dâru nûrî'l-mektebât, 1422/2001), 1/77-78. Semîn el-Halebî'nin tam adı hakkında yapılan tartışmalar için bk. Mehmet Nafi Arslan, *es-Semîn el-Halebî'nin ed-Durru'l-Masûn Adlı Eserinde Merfûât ile İlgili Tartışmalar* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016) 32-34; a.mlf., "es-Semîn el-Halebî'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti", *Fsm İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 9 (2017), 30-31.

⁹ Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Çayetu'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ*, thk. Ebû İbrahim Amr b. Abdillâh (Kahire: Dâru'l-lü'lü', 1438/2017) 1/485; Abdürrahîm b. el-Hasen b. Ali el-İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyye*, thk. Abdullâh el-Cebbûrî (Bagdat: Divânü'l-evkâf, 1390/1970), 2/513; Şemsuddîn Muhammed b. Abdîrrahman es-Sehâvî, *Vecizu'l-kelâm fî zeyli 'alâ düvelî'l-İslâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf-'İsâm Fâris el-Harastânî-Ahmed el-Hutaymî (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1416/1995) 1-83; Ahmed b. Yusuf Semîn el-Halebî, *'Umdetu'l-huffâz fî tefsiri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1417/1996), 2/299; 3/421; a.mlf., *el-'İkdu'n-na'dîd*, 1/86; a.mlf., *ed-Dürrü'l-masûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimaşk: Dâru'l-kalem, 1437/2016), 1/49.

¹⁰ Arslan, *es-Semîn el-Halebî'nin ed-Durru'l-Masûn Adlı Eserinde Merfûât ile İlgili Tartışmalar*, 179-348; Mustafa Fatih Şen, *es-Semîn el-Halebî'nin ed-Durru'l-Masûn Adlı Eserinin Ulûmu'l-Kur'ân ve Tefsir Usûlî Açısından İncelenmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 36-84.

¹¹ Muazzem Yener, *Semîn el-Halebî'nin ed-Durru'l-Masûn Adlı Tefsirinde Kırâatlara Yaklaşımı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 237-359.

¹² Rivâyetlerin tefsir literatüründe kullanımına dair yapılan benzer bir çalışma için bk. Bilal Ercan, "Nizâmeddîn en-Nisâbü'rî'nin Tefsirinde Rivâyet Kullanımı", *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 22 (01 Aralık 2025), 58-82. Bilal Ercan tarafından kaleme alınan makale ile kaleme aldığımız makale arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklardan bazıları şunlardır: Nizâmeddîn en-Nisâbü'rî'nin rivâyet kullanımına dair kaleme alınan çalışma, müfessirin eserinde aktardığı rivâyetleri daha çok esbâb-ı nüzûl, Mekki-Medenî ve İsrailiyat gibi konularla ilişkilendirerek en-Nisâbü'rî'nin rivâyetleri nasıl kullandığını ortaya koymaktadır. Semîn el-Halebî'nin *ed-Dürrü'l-masûn* adlı eserine dair yapılan çalışmada nahiv, kırâat ve semantik çözümlemeler aracılığıyla metnin dilsel yapısına odaklanmakta ve müfessirin yorum üretme yöntemi incelenmektedir. Bu durum, ilk çalışmanın rivâyet merkezli, ikincisinin ise dil ve analiz eksenli bir perspektif sunduğunu göstermektedir. Metodolojik açıdan Nisâbü'rî makalesi, rivâyetleri kaynaklarıyla mukayese eden ve müfessirin tavrını nakil, değerlendirme, eleştiri ve uzlaştırma gibi kategoriler üzerinden sınıflandıran karşılaştırmalı bir yaklaşıma benimsemektedir. Semîn el-Halebî'nin *ed-Dürrü'l-masûn* adlı eserine yönelik çalışma metin içi çözümlemeye dayalı, dilsel ve mantıksal unsurları öne çıkaran daha derinlikli bir okuma sunmaktadır. Bu farklılık, birinin dışa dönük (rivâyet ve kaynak odaklı), diğerinin ise içe dönük (metin ve yapı odaklı) bir analiz yaptığını ortaya koymaktadır. Teorik arka plan bakımından ilk çalışma tefsir usûlî, tahkik dönemi ve rivâyet-dirâyet dengesi gibi geniş bir çerçeveye yaslanmaktadır. İkinci çalışma nahiv ve semantik analiz ekseninde daha teknik bir zemin üzerinde ilerlemektedir. Veri kullanımı açısından da es-Nisâbü'rî'nin eserine dair yapılan çalışma pek çok rivâyete dayanarak genel eğilimleri ortaya koymayı hedeflemektedir. Semîn el-Halebî çalışmasında ise daha sınırlı fakat derinlemesine analiz edilen örnekler üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede, iki

2. Rivâyet Kullanım Yöntemi

el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn* eserinde naklettiği rivâyetleri, Kur'ân'da yer alan sözcüklere yüklenen anlamları ortaya çıkarmak için kimi zaman bir kelimenin kök anlamını tespit etmede, kimi zaman da kök anlamını teyit etmek için başvurulacak deliller arasında kullanmıştır.¹³ el-Halebî'nin rivâyetlere yaklaşımı, bir taraftan Kur'ân'ın lafız ve ifadelerindeki incelikleri ortaya koyma gayesini, diğer taraftan da dilbilimsel tefsir geleneği içindeki metodolojik tercihlerini açıkça yansıtmaktadır. Bu nedenle el-Halebî'nin rivâyet kullanım biçimlerini incelemek, onun ilmî yöntemini, tefsir anlayışını, dilin rivâyet ile olan ilişkisinin boyutlarını ve rivâyetlerin yorum sürecindeki işlevini geniş bir çerçevede anlama fırsatı da sunmaktadır.

2.1. Semantik/Lugavî Açıklamalarda Hadîs Kullanımı

Rivâyetlerin *ed-Dürrü'l-masûn*'da öne çıkan kullanım biçimlerinden biri, Kur'ân lafızlarının semantik ve lugavî yönlerinin açıklanmasıdır. Semîn el-Halebî'nin, kelimelerin kök anlamlarını belirginleştirmek, şer'î kullanımla lugavî kullanımı birbirinden ayırmak ve farklı anlamlarını ortaya koymak amacıyla rivâyetlere çokça müracaat ettiği görülmektedir. Bu rivâyetler, bazen bir kelimenin Arap dilindeki köklü kullanımını teyit eden dilsel deliller, bazen de Kur'ân lafzının ötesine geçerek dinî, ahlâkî ve itikadî boyutlarını vurgulayan açıklamalar olarak işlev görmektedir. Böylece el-Halebî'nin tefsirinde rivâyetler, lafızların sahip olduğu anlamsal derinliği açığa çıkaran hermenötik bir araç hâline gelmektedir.¹⁴ *ed-Dürrü'l-masûn*'da rivâyetlerin semantik bağlamda en belirgin kullanım biçimlerinden biri, Kur'ân'da geçen sözcüklerin anlam alanlarının tayininde ortaya çıkmaktadır.

Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*'da Kur'ân'daki bazı kelimelerin anlamını belirginleştirmek amacıyla hadis kaynaklarında yer alan rivâyetlerden istifade etmiştir. Bu

çalışmanın aynı ilmî geleneğe mensup müfessirleri ele almakla birlikte, birinin rivâyet malzemesinin işlenişine odaklanan metodolojik bir inceleme, diğerinin ise metnin dilsel yapısını çözümleyen analitik bir araştırma niteliği taşıdığı söylenebilir. Konuya dair Cüneyt Maral, *Kur'ân Tefsirinde Dilbilimsel Yöntem (Tâberî Örneği)* adlı çalışmada Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân* adlı tefsiri üzerinden dilbilimsel tefsirin tarihsel gelişimini ve kavramsal temellerini sistematik bir şekilde ele alan, kapsamlı bir inceleme sunmaktadır. Buna karşılık el-Halebî'ye odaklanan bu çalışma ise, belirli bir müfessirin rivâyetleri dilsel yorum içerisinde nasıl konumlandığını, hatta zayıf ve uydurma rivâyetleri dahi anlamı destekleyici bir unsur olarak değerlendirme biçimini somut örnekler üzerinden analiz eden daha sınırlı fakat derinlikli bir çözümleme niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle tez, dilbilimsel tefsirin genel çerçevesini ve kuramsal zeminini ortaya koyarken; bu makale, söz konusu çerçevenin bir müfessir özelinde nasıl işlerlik kazandığını göstererek, rivâyet ile dil arasındaki ilişkinin pratik düzeyde nasıl kurulduğunu görünür kılmayı amaçlamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Cüneyt Maral, *Kur'ân Tefsirinde Dilbilimsel Yöntem (Tâberî Örneği)* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2019), 91-293. Son olarak Mustafa Özyiğit'in kaleme aldığı "Hicri İlk Üç Asır Tefsir Geleneğinde Rivayet Kullanımı ve Kur'an-Sünnet İlişkinine Etkileri" adlı makale ile el-Halebî'nin üzerine kaleme alınan makale arasındaki temel fark, ele alınan problem alanı ve analiz düzeyinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu makale, hicri ilk üç asır tefsir geleneğinde rivâyetlerin kullanım biçimlerini ve bu kullanımın Kur'an-Sünnet ilişkisini nasıl şekillendirdiğini tarihsel ve teorik bir çerçevede, farklı müfessirleri kapsayan mukayeseli bir perspektifle incelemektedir. Buna karşılık el-Halebî'ye odaklanan çalışma da belirli bir müfessirin rivâyetleri dilsel yorum içerisinde nasıl işlevselleştirdiğini, rivâyetleri anlamı destekleyici bir unsur olarak nasıl kullandığını örnekler üzerinden çözümleyen daha dar kapsamlı fakat derinlikli bir inceleme niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle mevcut çalışma, rivâyetlerin tefsirdeki epistemolojik konumunu ve işlevsel rollerini genel bir teorik çerçevede ortaya koyarken; el-Halebî makalesi, bu teorik zeminin bir müfessir özelinde nasıl somutlaştığını göstererek yorum pratiğine nüfuz eden mikro ölçekte bir katkı sunmaktadır. Dolayısıyla iki çalışma arasında bir karşıtlıktan ziyade, biri daha kuşatıcı ve genelleyici, diğeri ise daha odaklı ve uygulama merkezli iki tamamlayıcı yaklaşım söz konusudur. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Özyiğit, "Hicri İlk Üç Asır Tefsir Geleneğinde Rivayet Kullanımı ve Kur'an-Sünnet İlişkinine Etkileri", *Akademi Karabük Dergisi* 9/2 (01 Aralık 2025), 114-127.

¹³ Konuya dair *ed-Dürrü'l-masûn*'da yer alan bazı örnek rivâyetler için bk. el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1/14, 296, 356, 369, 416, 431; 2/207, 257, 404, 405, 417, 555, 609; 3/60, 71, 96, 199, 209, 211, 267, 311, 328, 330, 366, 368; 4/54, 61, 202, 539, 540, 541, 693; 5/42, 69, 82, 112, 119, 120, 137, 384, 406, 488, 504, 509, 615; 6/18, 71, 93, 182, 229, 230, 506, 554, 556; 7/14, 39, 182, 198, 201, 248, 265, 288, 329, 410, 463, 490, 641; 8/40, 108, 157, 160, 271, 272, 275, 276; 9/35, 375, 660, 693, 717; 10/61, 87, 170, 176; 209, 486, 519, 521, 533, 577, 636, 693, 732; 11/57, 60, 125, 157.

¹⁴ Hermenötik hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Richard E. Palmer, *Hermenötik*, çev. İbrahim Görener (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 29-116; Osman Bilen, *Çağdaş Yorumculuk Kuramları* (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2016), 66-251; Yasin Aktay vd., *Önce Söz Vardı* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2020), 43-463; Kâmiran Birand, *Kâmiran Birand Külliyyatı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 13-78; Burhanettin Tatar, *Felsefi Hermenötik ve Yazarın Niyeti* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2018), 19-166; a.mlf., *Din, İlim ve Sanatta Hermenötik* (İstanbul: İSAM Yayınları, 20014), 77-104; George Lakoff – Mark Johnson, *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*, çev. Gökhan Yavuz Demir (İstanbul: Minotor Kitap, 2022), 214-224.

rivâyetler hem kelimelerin lügâvî kökenlerini hem de ıstılâhî bağlamdaki kullanım biçimlerini pekiştiren güvenilir deliller olarak değerlendirilmiştir. Böylelikle rivâyetler, müellifin semantik açıklamalarında, Kur'ân'ın kelime düzeyinde içerdiği anlam çeşitliliğini açığa çıkaran bir dayanak işlevi görmüştür.

Bu yöntemin örneklerinden biri ta'âm/طعام (yenilen ve içilen gıda maddeleri) kelimesidir. el-Halebî, ta'âm sözcüğünün anlam alanını incelerken bu kavramın hem geniş hem de daraltılmış kullanımlarına dikkat çekmektedir. Lugavî açıdan ta'âm kelimesi, yenilen ve içilen her şeyi kapsamakla birlikte bazen ekmek, hurma ve arpa gibi temel gıda maddeleri için özel olarak da kullanılabilir. Bu bağlamda el-Halebî, sadakaya dair aktarılan: “Bir sâ' yiyecek veya bir sâ' arpa vermek gerekir.” rivâyetini zikretmektedir.¹⁵ Bu rivâyet aracılığıyla ta'âm kelimesinin daraltılmış anlamına, yani tahıl cinsinden gıdalara işaret edildiğini belirtmektedir. Ayrıca Kur'ân'da geçen “طَعَامٌ وَاحِدٌ” ifadesinin yalnızca çeşitliliğe değil, aynı tür gıdanın tekdüzeliğine vurgu yaptığını ifade etmektedir. Böylece hadis rivâyetiyle, kelimenin semantik boyutu belirginleştirilmiştir.¹⁶

Bakara sûresi 224. âyetinde yer alan “أَنْ تَبْرُوا” (iyilik yapmak) ifadesini gramer açısından ele alan Semîn el-Halebî, mezkûr ifadenin altı farklı ihtimalle yorumlanabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda zikrettiği dördüncü ihtimalde, söz konusu ifadenin âyette zikredilen “أَيْمَانُكُمْ” (yeminleriniz) kelimesi için atfı beyan olduğunu ve bu âyette yemin edilen şeylerden aslında iyilik, takvâ ve ıslah gibi erdemli davranışların kastedildiğini ifade etmektedir. Ancak Ebû Hayyân (ö. 745/1344) bu görüşün zayıf olduğunu, çünkü eymânın, üzerine yemin edilen şey anlamında yorumlanmasının zorlama bir te'vil olduğunu dile getirerek eleştirmiştir. el-Halebî ise, âyet bağlamında böyle bir yoruma ihtiyaç duyulmadığını kabul etmekle birlikte, Hz. Peygamber'in “Bir kimse bir yemin eder de ondan daha hayırlı bir şeyi görürse, hayırlı olanı yapsın.”¹⁷ hadisinin doğru anlaşılabilmesi için bu te'vilin zorunlu olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸ el-Halebî, burada rivâyeti, kelimenin anlam alanını tespit etmek amacıyla kullanmaktadır. Zira “eymân” kelimesinin sırf lafzî bir ifade mi yoksa yemin edilen şeyin kendisi mi olduğu yönündeki tartışmada hadis rivâyeti, semantik bir delil işlevi görmektedir. Böylece el-Halebî, rivâyet aracılığıyla âyetteki ifadenin anlam katmanlarını açıklığa kavuşturmaktadır. Nitekim hadis rivâyeti, âyetteki ifadenin doğrudan tefsirinde kullanılmasa da nahvî bir ihtimalin değerlendirilmesinde kanıt niteliği taşımaktadır.

Âl-i İmrân 103. âyette geçen habl/حَبْل (ip) sözcüğü üzerine değerlendirme yapan el-Halebî, bu kavramın birincil anlamının “sebepe” olduğunu, yani insanı bir amaca ulaştıran her türlü aracı ifade ettiğini belirtmektedir. Ona göre sözcüğün asıl kullanımı maddî bağlamlara ait olmakla birlikte mecaz, istiâre veya temsîl yoluyla farklı anlamlar için de kullanılabilir. Nitekim Ensâr'dan nakledilen “Bizimle kavim arasında bağlar (hibâl) vardır. Biz onları koparacağız” sözünde habl'in antlaşmaları ifade ettiği görülmektedir.¹⁹ Ancak el-Halebî, kelimenin bu tür izahlarla sınırlı olmadığını, Kur'ân'ın kendisi için de mecazî biçimde “habl” nitelemesinin kullanıldığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'e nispet edilen “O (Kur'ân), Allah'ın

¹⁵ Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Kahire: Dâru't-te'sîl, 1433/2012), “Fardu Sadakati'l-Fitr”, 2-5 (No. 1518-1521); Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Kahire: Dâru't-te'sîl, 1435/2014), “Zekât”, 996.

¹⁶ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1/390.

¹⁷ el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Keffârâtü'l-eymân”, 9 (No. 6731).

¹⁸ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 2/427.

¹⁹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ vd. (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-'Arabi, 1985), 2/442

sapasağlam ipidir” rivâyetini zikrederek âyetteki *ḥabl*’den maksadın Kur’ân olduğunu açıklamaktadır.²⁰

Semîn el-Halebî, Bakara sûresinin başındaki “ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ” (İşte kitap; onda asla şüphe yoktur.) âyetini tefsir ederken “rayb” kavramının anlamlarını ele alıp Zemahşerî’den nakille onun aslî anlamının nefiste meydana gelen kaygı ve huzursuzluk olduğunu belirtmektedir.²¹ Bu görüşü desteklemek için de Hz. Peygamber’in şu hadisini aktarmaktadır: “Seni şüpheyne düşüreni bırak, şüpheyne düşürmeyene yönel.” Ayrıca yaralanıp bir ağacın altında dinlenen bir ceylan örneğinde geçen “لَا يُرْبَةُ أَحَدٌ” yani “insanlar onu korkutmasın” rivâyetini de zikrederek kelimenin “endişe ve tedirginlik” boyutunu somutlaştırmaktadır.²² Dolayısıyla, âyette geçen ‘rayb’ kavramı mutlak bir şüphe anlamında değil, insan zihninde kaygı ve huzursuzluk uyandıran durumlara işaret eden sınırlı bir anlam çerçevesinde yorumlanmıştır.²³ Bu durum, el-Halebî’nin dilbilimsel tefsir metodunda rivâyetleri anlam belirleyici bir unsur olarak kabul ettiğini ve lügat merkezli analizlerinde rivâyetleri semantik şahit konumunda değerlendirdiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

el-Halebî’nin rivâyet kullanımında dikkat çeken bir diğer husus, sahihliği tartışmalı olan veya mevzû kabul edilen bazı rivâyetlerin de sözcüklerin anlam alanlarını açıklamak üzere delil olarak zikredilmesidir. Bu durum, onun rivâyetleri sened açısından değil, semantik değerleri bağlamında ele aldığını ve esas amacının kelimenin anlam katmanlarını ortaya koymak olduğunu göstermektedir.

212

Bu yöntemin örneklerinden biri şeytân/ الشَّيْطَان kelimesidir. el-Halebî, istiâzede yer alan sözcükleri analiz ederken şeytan ifadesinin yalnızca cinlerden olan varlıkları değil, aynı zamanda her türlü şer ve kötülüğü temsil eden kuvvetleri ifade ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ’dan (ö. 209/824 [?]) aktarılan, “Şeytan: cin, insan ve hayvanlardan azgın olanların her biri için kullanılan isimdir.” ifadesine yer vermektedir.²⁴ Ayrıca kelimenin kullanımını genişleten şu rivâyeti de delil olarak zikretmektedir: “Haset şeytandır, öfke şeytandır.” Rivâyet, kelimenin mecazî boyutlarını açığa çıkararak “şeytan” kavramının yalnızca cinlerle sınırlı kalmayıp kötü huylar için de kullanıldığını göstermektedir.²⁵ Söz konusu rivâyet bu lafızla hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.²⁶

Bu kapsamda Bakara sûresi 45. âyette yer alan huşû/ خُشُوع kelimesinin kök anlamını ele alırken, onun birincil anlamının yumuşaklık ve kolaylık olduğunu ifade etmekte ve bu görüşünü desteklemek amacıyla şu rivâyeti nakletmektedir: كانت خُشَعَةً عَلَى الْمَاءِ ثُمَّ دُجِيتَ بَعْدَ (Suyun üzerinde bir yumuşaklık/hafif çukur vardı, sonra yarıldı ‘kayboldu’).²⁷ Burada “خُشَعَةً” kelimesi, yumuşak toprak veya alçalmış mekân anlamında kullanılarak kavramın fizikî boyutunu göstermektedir. el-Halebî, bu rivâyet aracılığıyla “خُشُوع” kelimesinin yalnızca ruhanî huzur ve teslimiyet değil, aynı

²⁰ el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 3/332; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Komisyon (Kahire: Dâru’t-te’sîl, 1437/2016), “Fezâilu’l-Kur’ân”, 14 (No. 3146).

²¹ Krş. Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki ğavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vücihi’t-te’vîl* (Beyrut: Dâru’l-kitâbi’l-‘arabî, 1427/2006), 1/41.

²² “لَا يُرْبَةُ أَحَدٌ” ifadesi için bk. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta’*, thk. Selim b. ‘İd b. Muhammed b. Hüseyin (b.y.: Macmû’atü’l-furkân, 1424/2003), “Hac”, 848; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Komisyon (Kahire: Dâru’t-te’sîl, 1433/2012), Menâsikü’l-Hac, 78 (No. 2838).

²³ el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 1/86.

²⁴ Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü’l-Kur’ân*, nşr. Fuat Sezgin (Kahire: Mektebetü’l-hancı, 1374/1954), 1/32.

²⁵ el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 1/10;

²⁶ Ebû Dâvûd’dan “öfke şeytandır...” şeklinde benzer bir rivâyet nakledilmektedir. Söz konusu rivâyet için bk. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. ‘Âdil b. Muhammed -İmâduddîn b. Abbâs (Kahire: Dâru’t-te’sîl, 1436/2010), “Edeb”, 3 (No. 4703).

²⁷ Benzer bir ifade için bk. Ebû’l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, thk. Abdumelik b. Abdullah Duheş (b.y.: Mektebetü’l-esadî, 1424/2003), 1/66.

zamanda eğilme ve alçalma gibi maddî durumları da ifade ettiğini ortaya koymaktadır.²⁸ Ancak söz konusu rivâyet, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.²⁹

el-Halebî, âl/آل kelimesini açıklarken bu kavramın yalnızca akrabalık bağına işaret etmediğini belirtmekte; bu sözcüğün kişinin dinine tâbi olanları da kapsadığını zikretmektedir. Bu görüşünü desteklemek amacıyla da şu rivâyeti aktarmaktadır: Hz. Peygamber'e: "Senin âlin kimdir?" şeklinde bir soru soruldu. Hz. Peygamber soruya şöyle cevap verdi, "Benim âlim, kıyamet gününe kadar (kötülüklerden) sakınan tüm takvâ sahipleridir." Bu rivâyetle el-Halebî, Kur'ân'da geçen "آلِ فِرْعَوْنَ" ifadesinin sadece nesep bağına değil, aynı zamanda Firavun'a tâbi olan kimselere işaret ettiğini vurgulamaktadır.³⁰ Aynı doğrultuda fir'avn/فرعون kelimesinin kökenini ve Arap dilindeki kullanımını incelerken de rivâyetten yararlanmaktadır. Ona göre "فرعون", tarihî bir şahsiyet olmanın ötesinde zulüm ve azgınlığın sembolüdür. Bu bağlamda "Bu ümmetin Firavununu yakaladık." rivâyetini naklederek Firavunun geçmişte ölmüş bir şahsiyet olmadığını, bilakis her çağda zulüm ve zorbalığı temsil eden kimseler için kullanılan bir sembol anlamı taşıdığını ifade etmektedir.³¹

el-Halebî'nin anlam tespitinde bulunmak veya tespit edilen anlamı desteklemek amacıyla sahih hadis kaynaklarında yer almayan zayıf hatta mevzû rivâyetleri kullanması, rivâyetleri sıhhat ölçütleriyle değil daha çok dilsel tanıklık yönüyle kullandığını göstermektedir. el-Halebî'nin zayıf veya mevzû kabul edilen rivâyetleri dilsel konularda ve Kur'ân lafızlarının lugavî, mecazî boyutlarını açığa çıkarmada delil olarak kullanması, bu tür rivâyetlerin onun semantik yaklaşımında hem delil hem de açıklayıcı bir unsur olarak işlev gördüğünü de işaret etmektedir. *ed-Dürrü'l-masûn*, kelimelerin anlamlarını açıklamak üzere kullanılan rivâyetler açısından zengin olmakla birlikte, bu kısa çalışmada rivâyetlerin tamamını ele almak, araştırmanın kapsamını aşacağından, daha çok temsil gücü yüksek örneklerle yetinilmiştir.³²

2.2. Nahiv Tartışmalarında Hadîs Kullanımı

Semîn el-Halebî'nin *ed-Dürrü'l-masûn*'da rivâyetlerden yararlanma biçimi, onun dilsel tartışmalara yaklaşım tarzını anlamak açısından önem arz etmektedir. el-Halebî, bazı âyetlerin gramatik çözümlemelerinde sened tartışmasına girmeden hadis rivâyetlerine atıfta bulunarak hem farklı ihtimalleri açıklığa kavuşturmakta hem de tercih ettiği görüşleri rivâyetler aracılığıyla temellendirmektedir.

²⁸ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1/331.

²⁹ Yapılan taramalar neticesinde, söz konusu rivâyetin temel hadis kaynakları ve mevzûat literatüründe tespit edilemediği; buna karşılık mevcut tarama neticesinde lügât, garibü'l-hadis, siyer ve tefsir türü eserlerde isnadsız biçimde aktarıldığı görülmüştür. Bu kaynaklarda rivâyetin isnad zincirine yer verilmemesi, hadis usûlü açısından onun sıhhatinin ve Hz. Peygamber'e nisbetinin tespitini güçleştirmektedir. Dolayısıyla isnadı zikredilmeyen bu tür rivâyetlerin doğrudan merfû' hadis gibi değerlendirilmesi, sıhhat ve delil değeri bakımından problemli sonuçlara yol açabilmektedir. Bu durum, ihtiyatlı bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Rivâyetin aktarıldığı bazı eserler için bk. Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, nşr. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâ'î (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 1/112; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, nşr. Muhammed 'Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'arabî, 2001), 1/107; Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Herevî, *Kitâbü'l-Çarîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadis*, nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (b.y.: Mektebetu Nizâr Muştafâ, 1419/1999), 2/557; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş (Kahire: Dâru'l-kutubî'l-Mişiyye, 1384/1964), 1/374.

³⁰ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1/342-343; rivâyetin sıhhati hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Makâsüdü'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osman es-Haşî (Beyrut: Dâru'l-kitâbî'l-'arabî, 1405/1985), 40-41; İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlül-ilbâs* (Dimaşk: Mektebetü'l-'ilmi'l-hadis, 1421/2000), 1/32.

³¹ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1/344.

³² Konuya dair *ed-Dürrü'l-masûn*'da yer alan diğer rivâyetler için bk. el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1/14, 296, 356, 369, 416, 431; 2/207, 257, 404, 405, 417, 555, 609; 3/60, 71, 96, 199, 209, 211, 267, 311, 328, 330, 366, 368; 4/54, 61, 202, 539, 540, 541, 693; 5/42, 69, 82, 112, 119, 120, 137, 384, 406, 488, 504, 509, 615; 6/18, 71, 93, 182, 229, 230, 506, 554, 556; 7/14, 39, 182, 198, 201, 248, 265, 288, 329, 410, 463, 490, 641; 8/40, 108, 157, 160, 271, 272, 275, 276; 9/35, 375, 660, 693, 717; 10/61, 87, 170, 176; 209, 486, 519, 521, 533, 577, 636, 693, 732; 11/57, 60, 125, 157.

Nitekim Fâtîha sûresinin 7. âyetinde yer alan “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ” (Nimetine erdirdiklerinin yoluna...) ifadesini ele alırken “bedel” konusu üzerinde duran el-Halebî, nahiv ilminde ele alınan bedelin farklı türlerini tartışmakta ve bu bağlamda bazı grupların görüşlerini desteklemek amacıyla hadis rivâyetlerine başvurduklarını belirtmektedir. Konuyla ilgili olarak el-Halebî, “bedel-i bedâ”³³ görüşünü savunanların, Hz. Peygamber’in “Bir kimse namaz kılar, fakat ona ancak yarısı, üçte biri, dörtte biri hatta onda biri yazılır” hadisini delil olarak ileri sürdüklerini belirtmekte³⁴ ancak Kur’ân’da bu tür bir bedelin bulunmadığını özellikle vurgulamaktadır.³⁵ Böylece hadis, doğrudan fıkîhî ya da ahlâkî içerik için değil, nahiv tartışmalarına dair ileri sürülen ihtimallerden birini örneklendirmek amacıyla kullanılmıştır.

Bakara sûresinin 2. âyetindeki “لَا رَيْبَ فِيهِ” (...onda asla şüphe yoktur.) ifadesini tefsir ederken el-Halebî, cinsini olumsuzlayan “لَا” edatının amel şartlarını ayrıntılı biçimde ele almaktadır. O, “لَا” edatının amel edebilmesi için isminin nekra (belirsiz) olması gerektiğini zikretmektedir. Diğer taraftan, el-Halebî bu kuralın bazen ihlal edildiğini, zira Arap dilinde kimi istisna örneklerin bulunduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede bazı şiirlerle beraber “لَا فَرِيشَ بَعْدَ الْيَوْمِ، إِذَا هَلَكَ كِسْرَى فَلَا كِسْرَى” (Bugünden sonra Kureys yoktur. Kisrâ helâk olduğunda, ondan sonra Kisrâ da olmayacaktır.) rivâyetini de aktarmaktadır.³⁶ Söz konusu rivâyette yer alan “لَا” edatının isminin marife (belirli isim) olarak geldiğine dikkat çeken el-Halebî, bu kullanımın kural dışı bir yapı olduğunu, dolayısıyla te’vile muhtaç olduğunu ifade etmektedir.³⁷ Böylece el-Halebî’nin, rivâyeti nahvî istisna örneği olarak ele alarak “لَا” edatının amel şartlarının sınırlarını çizdiği söylenebilir.

el-Halebî, “في” harfi cerrinin sahip olduğu muhtemel anlamları tartışırken, Hz. Peygamber’e nispet edilen هَرَّةٍ حَبَسَتْهَا فِي هَرَّةٍ دَخَلَتْ النَّارَ فِي هَرَّةٍ (Bir kadın, bir kediye hapsettiği için ateşe girdi) rivâyetini zikretmektedir.³⁸ Bu kullanım, “في” harfinin yalnızca mekân bildiren bir zarf olmadığını, aynı zamanda sebebiyet/ta’lîl anlamı taşıyabileceğini de göstermektedir. el-Halebî, buradan hareketle Bakara sûresinin 179. âyetindeki “وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ” (Kısasta sizin için hayat vardır...), Mâide sûresinin 91. âyetindeki “إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ” (Şüphesiz şeytan içki ve kumar yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak... ister.) ve A’râf sûresinin 64. âyetindeki “فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ” (Biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık...) ifadelerinde yer alan “في” harfinin cümleye ta’lîl yani sebep anlamı kattığını belirtmektedir.³⁹ Böylece rivâyet, Kur’ân’daki farklı edatların semantik işlevlerini açığa çıkarmak için istişhâd malzemesi olarak kullanılmaktadır.

Benzer bir yaklaşım, Bakara sûresinin 17. âyetindeki “مَا حَوْلَهُ” ifadesinde de görülmektedir. el-Halebî, havl/حَوْلْ kelimesinin Arap dilinde ikil/tesniye formda da kullanılabileceğini belirtmekte ve bu görüşünü Hz. Peygamber’in “اللَّهُمَّ حَوَالَيْنَا” “Allah’ım! Yağmuru çevremize yağdır” duasıyla desteklemektedir.⁴⁰ Rivâyetin burada zikredilme amacı, âyetin anlamını doğrudan açıklamak değil, kelimenin morfolojik imkânlarını ortaya koymaktır.

Bakara sûresinin 130. âyetinin tefsirinde ise el-Halebî, “سَفِهَ نَفْسَهُ” (Kendine cahilce kötülük eden...) terkinin i’rabı üzerine nahvî ihtilafları aktarmakta ve Zemahşerî’nin görüşünü

³³ Bedelü’l-beda’ hakkında bk. Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdîrahmân b. Abdillâh b. Akil, *Şerhu İbn ‘Akil ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Müessesetü’r-risâle nâşirûn, 1436/2015), 3/213.

³⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu’ayb el-Arnaût-İbrâhîm ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1420/1999), 31/171, (No. 18879); 31/189 (No. 18894).

³⁵ el-Halebî, *ed-Dürri’l-masûn*, 1/65.

³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/554, (No. 10948); 35/152, (No. 21229, 21230); Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askâlânî, *Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Abdulaziz Abdullah b. Bâz (Beyrut: Dâru’l-ma’rife, ts.), 7/372; 8/12.

³⁷ el-Halebî, *ed-Dürri’l-masûn*, 1/82-83.

³⁸ el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Bedu’l-halk”, 15 (No. 3320); Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Tevbe”, 2857; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mâce, *es-Sünen*, thk. Komisyon (Kahire: Dâru’t-teslîl, 1435/2014), “Zühed”, 30 (No. 4290).

³⁹ el-Halebî, *ed-Dürri’l-masûn*, 1/88; 2/252; 4/413; 5/357, 549.

⁴⁰ el-Halebî, *ed-Dürri’l-masûn*, 1/161.

desteklemek için “إِنَّ الْكِبَرَ مَنْ سَفِهَ الْحَقَّ وَ غَمِصَ النَّاسَ” rivâyetini şahit olarak zikretmektedir.⁴¹ Bu örnek, onun Kur’ân’daki fiil kullanımlarını Arap dilinde ve rivâyet malzemesinde kökleştirme gayretinin bir yansıması olarak yorumlanabilir. Burada “سَفِهَ نَفْسَهُ” terkinin i’rabı bağlamında, dilcilerin ihtilafının aktarılması ve Zemahşerî’nin tercihinin desteklenmesi dikkat çekicidir.⁴² Zemahşerî’nin görüşünün özellikle desteklenmesi, onun Mu’tezilî kimliğine rağmen dil ve belâgat alanındaki otoritesinin esas alındığını göstermektedir. Sonuç olarak hadis rivâyetinden hareketle yapılan istişhâd, Kur’ân’daki fiil kullanımını Arap dilinde ve rivâyet malzemesinde kökleştirme çabasının önemli bir örneğidir.

Semîn el-Halebî’nin *ed-Dürrü’l-masûn*’da rivâyetleri kullanma biçimi, onun tefsir metodunun önemli bir boyutunu ortaya koymaktadır. O, rivâyetleri nahvî ve lügavî meselelerde birer şahit olarak kullanmıştır. Bu yaklaşımın, şiir ve rivâyetleri aynı kategoriye dâhil ederek Arap dilinin sahih örneklerini derleme ve Kur’ân’ın dilsel tahliline derinlik kazandırma amacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. el-Halebî’nin eserinde istişhad amacıyla aktarılan pek çok örnek bulunmaktadır. Bu çalışmada tüm rivâyetlere yer vermek çalışmanın sınırlarını aşacağından konuya dair dikkat çekici örneklere yer verilmiştir.⁴³ Hadis ilminin ilkeleri dikkate alınarak yapılacak daha kapsayıcı bir çalışmada el-Halebî’nin hadislerden yararlanma yöntemi ayrıntılı biçimde ortaya konulabilecektir.

2.3. Kırâat Farklarının Açıklanmasında Hadîs Kullanımı

Müslümanlar, Kur’ân’ı doğru bir şekilde okuma, ezberleme ve aktarma gayesiyle çeşitli ilim dalları geliştirmişlerdir. Bu ilimlerden biri de Kur’ân’ın doğru okunuşunu, aktarımını ve anlam boyutlarını konu edinen kırâat ilmi olmuştur. Bu ilim, Kur’ân’ın farklı kırâatlerinin ortaya çıkışını ve kırâatlerin inceliklerini incelemektedir. Kırâat farklılıklarının ortaya çıkışında erken dönem Arap dilinin gelişmişlik durumu, ilk İslâm toplumunda okuryazarlık oranının düşüklüğü, “el-ahrufü’s-seb’a” hadisine dair yapılan yorum farklılıkları, fetihlerle birlikte İslâm coğrafyasının hızla genişlemesi sonucu ortaya çıkan dilsel çeşitlilik ve erken dönem Mushaflarında imlâ işaretlerinin bulunmayışı gibi faktörler etkili olan bazı unsurlardır.⁴⁴ Bu durum kırâat farklılıklarının ortaya çıkışında tarihsel, dilbilimsel ve sosyolojik unsurların iç içe geçtiğini göstermektedir. Diğer taraftan söz konusu kırâatler, gramatik ve semantik düzlemde yeni anlam imkânları doğurmuştur. Böylece kırâat ilmi ile nahiv ilmi arasında sıkı bir ilişki kurulmuştur. Dilciler, kırâat hakkında ortaya çıkan ihtilafları açıklarken, çoğunlukla şiirden istişhâd etmişlerdir. Ancak zaman zaman hadis rivâyetlerini de bir kaynak olarak kullanmışlardır. Semîn el-Halebî de *ed-Dürrü’l-masûn* adlı eserinde bu metodu benimseyerek, kırâat farklılıklarını gramer kurallarının yanı sıra rivâyetleri de kullanarak açıklama yolunu benimsemiştir.⁴⁵

Kırâat âlimlerinin Nisâ sûresinin 94. âyetinde yer alan “فَتَّبِعُوا” (...Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin...) sözcüğünü farklı şekillerde okumaları kırâat farklılıklarının, anlam üzerindeki etkisini gösteren dikkat çekici bir örnektir. Kırâat âlimlerinin çoğunluğu kelimeyi “فَتَّبِعُوا” şeklinde

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/437, (No. 17206, 17207); 28/599, (No. 17369).

⁴² el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 2/120-121.

⁴³ Dilsel tartışmalarda kullanılan diğer rivâyetler için bk. 1/167, 182, 397, 400, 405, 410, 411, 432, 433, 477, 515; 2/121, 227, 297, 510, 693, 695; 3/35, 46, 78, 108, 319, 349, 362, 378, 401, 468, 597, 307; 4/13, 213, 296, 352, 353, 361, 407, 506, 526, 556, 581; 5/17, 167, 277, 381, 389, 398; 6/225; 7/140, 183, 399, 592, 625, 650; 8/104, 214, 438, 521, 595, 634; 9/87, 88, 127, 576; 10/204, 241, 502, 526; 11/46, 47, 132.

⁴⁴ Yusuf Alemdar, “Kıraatlerin Ortaya Çıkışı Meselesine Yeni(den) Bir Bakış”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1-2, (Aralık-2004), 145.

⁴⁵ Rivâyetlerin kırâat farklılıklarında delil olarak kullanıldığı hakkında bk. Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *el-Hüccetü fîl-kırâ’ati’s-seb’a*, thk. Abdül’âl Sâlim Mekrem (Beyrut: Dâru’s-şurûk, 1399/1979), 76, 80, 87, 91, 116, 142, 162, 165, 232, 242, 243, 301, 335, 354.

okurken, el-Halebî, iki kardeş⁴⁶ olarak ifade ettiği Hamza b. Habîb (ö. 156/773) ile Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805)'nin kelimeyi “فَتَّبَتُوا” şeklinde okuduklarını zikretmiştir. el-Halebî, kelimenin birinci okunuşunun bir şeyin açıklığa kavuşturulması, ikinci okunuşun ise acele etmeme ve ihtiyatlı davranma anlamına geldiğini belirterek “التَّبَيُّنُ مِنَ اللَّهِ وَالْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ” rivâyetini zikredip “tebeyyün” kırâatinin okuyuş biçimini tercih etmiştir.⁴⁷

el-Halebî, benzer şekilde Yûsuf sûresi 110. âyetteki “كُذِّبُوا” (...yalancı sayıldıkları...) sözcüğü hakkında yapılan kırâat farklılığı tartışmasını rivâyetle açıklamaktadır. Âsım b. Ebi'n-Necûd (ö. 127/745), Hamza b. Habîb ile Ali b. Hamza el-Kisâî kelimeyi tahfifle okurken diğer kırâat âlimlerinin teşdidli okuyuşu tercih ettiğini belirtmektedir. Kırâat âlimleri arasındaki bu ihtilaf, semantik düzlemde farklı anlam imkânlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Zira teşdidli okuyuşun tercih edilmesi durumunda âyet, “peygamberler kavimleri tarafından yalanlandı” şeklinde anlamlandırılırken, tahfifli okuyuşun olumsuz bazı anlamları çağrıştırdığı vurgulanmıştır. Halebi, tahfifli okuyuşun Hz. Âişe (ö. 58/678) tarafından reddedildiğine dair bir rivâyet bulunduğunu ancak söz konusu kırâatin tevatürle sabit oluşundan dolayı Hz. Âişe ile ilgili rivâyetin sahliliği hakkında şüphe uyandırdığını dile getirmektedir.⁴⁸ Böylece el-Halebî'nin tefsirinde, kırâat farklılıklarının âyetlerin anlam zenginliğine yaptığı katkı ortaya konulurken, zayıf veya uydurma rivâyetlerin dilsel istişhâd değeriyle metin çözümlemesine dâhil edildiği söylenebilir.

216

Fussilet sûresinin 26. âyetindeki “وَالْفَوَ فِيهِ” (...gürültü çıkarın...) kırâati etrafında ortaya çıkan ihtilaf, Semîn el-Halebî'nin tefsirinde kırâat farklılıklarının okuyuş çeşitliliğine nasıl kapı araladığını gösteren dikkat çekici bir diğer örnektir. Çoğunluğun tercih ettiği “وَالْفَوَ” şeklinde fetha ile okunuş, bir yandan faydasız söz söyleme anlamına gelirken, diğer yandan atmak, reddetmek manalarını içermektedir. Lafzın çok anlamlılığı ile âyetin muhatap kitlesi dikkate alınınca muhatapların Kur'ân tilâvetini değersizleştirme eylemini sözlü ve fiilî reddediş düzeyinde yansıttığı söylenebilir. Diğer taraftan Katâde b. Diâme (ö. 117/735) ve diğer bazı kırâat âlimleri ise kelimeyi “وَالْفَوَ” şeklinde dammeli okuyarak Kur'ân'a karşı laf atmak manasını öne çıkarmaktadır. Semîn el-Halebî burada “فَقَدْ لَغَوْتُ” rivâyetini zikrederek bu rivâyetin ikinci kırâati desteklediğini belirtmiştir.⁴⁹ Bu durum, el-Halebî'nin kırâatleri sadece rivâyet geleneğinin bir parçası olarak değil, aynı zamanda filolojik bir veri kaynağı olarak kabul ettiğinin ispatıdır.

Tahrîm sûresinin 4. âyetinde geçen “وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ” (...iyi müminler...) ifadesi etrafındaki tartışma, kırâat, resmü'l-mushaf ve nahiv ilişkisinin nasıl dilbilimsel bir meseleye dönüştüğünü göstermektedir. Bu âyette yer alan “صَالِحُ” kelimesinin müfred mi cem' mi olduğu tartışması, âyetin muhatap kitlesinin tekil bir şahıs mı, yoksa bir topluluk mu olduğuna dair bazı sorular akıllara getirmektedir. el-Halebî, bu lafzın hem tekil hem de çoğul olabileceğini belirtip Kur'ân'da bulunan benzer âyetleri örnek olarak zikretmektedir. Bu noktada o, “أَهْلُ الْقُرْآنِ أَهْلُ اللَّهِ وَخَاصَّتُهُ” (Allah'a yakın olanlar, Kur'ân ehli, Allah'ın ehli (dostu) ve Allah'ın seçkin kullarıdır.) rivâyetini bir dilsel delil olarak kullanmakta⁵⁰, “أَهْلُ الْقُرْآنِ” lafzının müfred olduğunu ancak cem' manasını ifade ettiğini vurgulamaktadır.⁵¹ Böylelikle, el-Halebî'nin kırâat tartışmalarını rivâyetlerle irtibatlandırarak,

⁴⁶ Kırâat ilmi hakkında kaleme alınan bazı eserlerde iki kardeşin Hamza b. Habîb (ö. 156/773) ile Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) olduğu belirtilmiştir. Konuyla ilgili bk. Ebû'l-Hasan en-Nûrî, *Ğaysu'n-nef' fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Ahmed Mahmûd Abdussamî' (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1425/2004), 8.

⁴⁷ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 4/74; ilgili rivâyette yer alan التَّبَيُّنُ sözcüğü tespit edilen rivâyette التَّبَيُّنُ ifadesi geçmektedir. Rivâyette ilgili bk. Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahlîh*, “el-Birr ve's-Silâ”, 64 (No. 2143).

⁴⁸ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 6/563.

⁴⁹ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 9/524; Rivâyet için bk. el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahlîh*, “Cuma”, 35 (No. 944).

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/296, 305 (No. 12279, 12292).

⁵¹ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 4/407; 10/368.

rivâyetleri lafız ile anlam arasındaki ilişkiyi açıklayan filolojik deliller olarak kabul ettiği söylenebilir.

Kıyâme sûresi 8. âyetteki “وَحَسَفَ الْقَمَرُ” (ay tutulduğu zaman...) ifadesinde ise kırâat farklılığı *حَسَفَ* kelimesinin okunuş biçiminde ortaya çıkmıştır. Bazı âlimler kelimenin “حَسَفَ” şeklinde ma'lûm, bazı âlimler ise “حُسِفَ” şeklinde meçhûl okunduğunu ileri sürmüşlerdir. Tartışma yalnızca bu kelimenin okunuşuyla sınırlı kalmamış, “خسوف” ve “كسوف” kelimelerinin kullanımı hakkında da ihtilaf edilmiştir. el-Halebî de bu tartışmayı kırâat bağlamında aktarmakta, çoğunluğun bu sözcükleri ay ve güneş için ayrı ayrı kullandığını, bazı âlimlerin ise bunları eş anlamlı kabul ettiğini belirtmekte ve “إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَاتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَا يُخْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ” (Şüphesiz güneş ve ay, Allah'ın âyetlerinden iki âyettir. Hiç kimsenin ölümü sebebiyle tutulmazlar.) hadis rivâyetini delil olarak kullanıp her iki gök cismi için de “خسوف” lafzının kullanılabileceğini vurgulamaktadır.⁵²

Semîn el-Halebî, Duhâ sûresinin 9. âyetindeki “فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ” (O halde sakın yetimi ezme.) cümlesindeki kırâat farklılığını da rivâyetle açıklamıştır. Bu bağlamda el-Halebî, konuyla ilgili olarak cumhur ulemânın âyetinde yer alan ifadeyi “تَقْهَرْ” şeklinde okuyarak yetimi ezme ve ona galebe çalma anlamlarını kastettiklerini, Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) ve bazı tâbiîn imamlarının ise yüz ekşitme ve sert davranma gibi anlamlarda kullanılan “تَكْهَرْ” kırâatini tercih ettiklerini belirtmiştir. İki okuyuş biçimi arasındaki fark yetimlerle olan ikili ilişkide açığa çıkmaktadır. Zira birinci okuyuş biçiminde fiilî şiddet ön plandayken ikinci okuyuşta psikolojik baskı boyutu belirginleşmektedir. el-Halebî, bu kırâat farklılığını hadis rivâyetiyle de desteklemektedir. Nitekim el-Halebî, “فَبَابِي وَأُمِّي هُوَ مَا كَهْرَنِي” (Babam ve annem feda olsun. O, bana hiç kaba davranmadı.) rivâyetinde yer alan “مَا كَهْرَنِي” ifadesinin ikinci kırâatin semantik değerini destekleyen bir delil olarak zikretmektedir.⁵³

Semîn el-Halebî'nin *ed-Dürrü'l-masûn*'da kırâat farklılıklarını ele alış biçimi, rivâyetlerin dilsel ve semantik tartışmalarda işlevsel bir şahit olarak kullanıldığını göstermektedir. el-Halebî, kırâat ihtilaflarını yalnızca gramer kuralları üzerinden değil, rivâyet ve şiirle de desteklemektedir. Böylece Kur'ân lafızlarında saklı olan anlamları tespit etmeye odaklanmakta ve bu yaklaşımıyla, kırâat ilmi ile rivâyetler arasındaki metodolojik ilişkiyi ortaya koymaya çalışmaktadır. Rivâyetler, kimi zaman kırâatin okunuş biçimini doğrulamak, kimi zaman da yorum farklılıklarını sınırlamak amacıyla kullanılmıştır. Bununla birlikte el-Halebî, rivâyetleri sıhhat itibarıyla ele almamış, daha çok onları dilsel birer şahit olarak değerlendirmiştir.

2.4. İtikadî Tartışmalarda Hadîs Kullanımı

Kur'ân tefsirinde aktarılan rivâyetler, dilsel şahitlik veya kırâat farklılıklarının tespitinde olduğu gibi, itikadî tartışmaların açıklanmasında da başvuru bir kaynak olarak kullanılmıştır. Hadis rivâyetleri, Allah'ın isimleri, sıfatları ve ilim sıfatının kapsamı ile peygamberlerin masûmiyeti gibi temel meselelerin kelâmî çerçeve içerisinde belirlenmesinde ve temellendirilmesinde önemli bir işlev üstlenmiştir. Bu noktada el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*'da rivâyetleri, itikadî kabulleri pekiştiren, muhtemel yanlış anlamaları bertaraf eden ve Kur'ân'ın itikadî muhtevasını daha anlaşılır kılan bir araç olarak değerlendirmiştir.

Semîn el-Halebî Bakara sûresinin 255. âyetinde yer alan “وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ” (O'nun ilminden hiçbir şeyi -dilediği müstesna- kimse bilgisi içine sığdıramaz...) ifadesini açıklarken, yaptığı dilsel çözümlemeyle rivâyetlerin, dilbilimsel tefsir literatüründe sahip olduğu

⁵² el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 10/569; rivâyet için bk. el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, “Küsûf”, 17 (No. 1051).

⁵³ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 11/41; rivâyet için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/175 (23762); Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Salât”, 162 (No. 923).

rolü açık bir biçimde ortaya koymaktadır. “العلم بمعنى المعلوم” ifadesiyle “ilim” kelimesinin “bilinen şey” anlamında kullanıldığını belirten el-Halebî, bu görüşünü: “اللهم اغفر لنا علمك فينا” (Allah’ım, bizim hakkımızda bildiklerin sebebiyle bizi bağışla.) şeklindeki dua ve Hz. Mûsâ ile Hızır kıssasında geçen “ما نقص علمي وعلمك من علمه إلا كما نقص هذا الغصفور من هذا البحر” (Benim ilminle senin ilmin, onun ilminden ancak şu serçenin denizden eksilttiği kadar eksiltmiştir.) rivâyetiyle desteklemektedir.⁵⁴ el-Halebî’ye göre bu rivâyetler Allah’ın ilminin sınırsızlığı ile mahlûkun bilgisinin kısıtlılığına işaret etmektedir. Diğer taraftan söz konusu kelâmî tartışma, Allah’ın bilgisinin yalnızca küllîleri mi yoksa cüz’îleri de mi kapsadığı noktasında yoğunlaşmaktadır. el-Halebî, “ilm” kelimesini “ma’lûm” yani bilinen şeyler anlamında yorumlayarak, âyetteki istisnayı bu doğrultuda açıklamakta ve bu görüşünü yine Hz. Musa ile Hızır rivâyetiyle destekleyerek, Allah’ın ilminin sınırsızlığını ve mahlûkatın bilgisinin sınırlı oluşunu ortaya koymaktadır.⁵⁵

Semîn el-Halebî’nin Yûsuf sûresi 110. âyetindeki “حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا” (Nihayet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada...) bu ifadeye dair yaptığı çözümleme, onun itikadî meselelerde rivâyete verdiği önemin başka bir göstergesidir. el-Halebî, âyette geçen “كُذِّبُوا” kelimesinin iki kırâatine değinerek “ظَنَ” fiilinin öznesi hakkında üç farklı görüş aktarmakta ve üçüncü görüşün İbn Abbâs (ö. 68/687-88), İbn Mes’ûd (ö. 32/652-53) ve Said b. Cübeyr’den (ö. 94/713 [?]) nakledildiğini belirtmektedir. Bu görüşe göre “ظَنُّوا” fiilinde yer alan zamirlerle peygamberlerin kastedildiği belirtilmektedir. Bu ihtimalin kabul

218 edilmesi durumunda ise peygamberlerin Allah’tan yardım ümidi kesilince Allah’ın yardımı hakkında zayıf bir zanna kapılabilecekleri dile getirilmektedir. Semîn el-Halebî, mezkûr şahsiyetlere isnad edilen bu görüşün sahih olamayacağını; zira bu görüşün kabul edilmesi durumunda peygamberlerin, Allah hakkında suizanda bulunduklarını, bu durumun da nübüvvet sıfatıyla bağdaşmayacağını vurgulamaktadır. el-Halebî, bu görüşün zayıf olduğunu belirttikten sonra, Hz. Âişe’den: “مَعَاذَ اللَّهِ! لَمْ يَكُنِ الرَّسُلُ لَتَظُنْ ذَلِكَ بِرَبِّهَا” (Allah korusun! Resûller Rableri hakkında böyle bir zanna düşmezler.) şeklindeki rivâyeti aktarmaktadır.⁵⁶ Bu rivâyet, dilsel olarak mümkün görülen bir yorumun itikadî açıdan yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla rivâyetin dil açısından muhtemel olan yorumları itikadî ilkelerle filtrelediği ifade edilebilir.

Semîn el-Halebî’nin Ahzâb sûresinin 22. âyetinde geçen “وَصَدَّقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ” (Allah ve resulü hep doğru söyler.) ifadesi hakkında yapmış olduğu dilsel tahlil de onun tefsirinde rivâyetlerin itikadî duyarlılık bağlamında nasıl bir rol üstelendiğini göstermektedir. O, cümledeki fiil tekrarını zorunlu bir dilsel yapı olarak açıklamaktadır. Çünkü zamirle “وصدقا” yani “ikisi doğru söyledi” denilseydi, Allah ve Hz. Peygamber’in isimleri aynı fiil çatısında birleşmiş olurdu ki bu, Hz. Peygamber’in bizzat reddettiği bir kullanımdır. Allah ve Hz. Peygamber’in isimlerinin ayrı ayrı tekrar edilmesi, tevhid akîdesine gölge düşürmemek ve Allah’ın azametini yüceltmek amacıyla bir edep olarak değerlendirilmiştir. Nitekim bu bağlamda el-Halebî, “مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ رَشَدَ، وَمَنْ يَعْصِيهِمَا” (Kim Allah’a ve Resûlü’ne itaat ederse doğru yolu bulur, kim de ikisine karşı gelirse sapıtmış olur.) diyen hatibe, “بَشَسَ الْخَطِيبُ أَنْتَ، قُلْ: وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ” (Ne kötü hatipsin sen! Şöyle de: ‘Kim Allah’a ve Resûlü’ne isyan ederse.) rivâyetini aktarmaktadır.⁵⁷ el-Halebî, bu rivâyetten hareketle, itikadî hassasiyeti önceleyen bir yaklaşım sergilemektedir. Ayrıca “حَتَّىٰ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ” (Ta ki Allah ve Resulü, ona her şeyden daha sevgili oluncaya kadar.) rivâyetini

⁵⁴ el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “İlim”, 44 (No. 126).

⁵⁵ el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 2/543.

⁵⁶ el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 6/564; el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Tefsîr”, 6 (No. 4675); rivâyetin şerhi hakkında bk. Ebû’l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Şu’ayb el-Arnaût – Âdil Mürşid (Beyrut: er-Risâletü’l-âlemiyye, 1434/2013), 13/428-434.

⁵⁷ Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Cuma”, 874.

zikrederek, bu tür bir zamir birleştirmesinin yalnızca Peygamber'e mahsus bir söylem olabileceğini, başkaları için aynı ifadeyi kullanmasının uygun olmadığını belirtmektedir.⁵⁸

el-Halebî, lafzatullahın kökeninden Allah'ın ilim sıfatına, peygamberlerin masûmiyetinden Allah-Resûl ilişkisindeki dilsel tercihlere kadar pek çok konuda farklı rivâyetler kullanmıştır. Bu yaklaşım, onun tefsirini hem dil ilimleri hem de kelâmî tartışmalar açısından zenginleştirmekte ve rivâyetlerin Kur'ân tefsirinde çok yönlü bir role sahip olduğunu göstermektedir.

2.5. Ahlakî ve Psikolojik Konuların Açıklanmasında Hadîs Kullanımı

Semîn el-Halebî'nin dilbilimsel tefsir anlayışında bazı rivâyetlerin, Kur'ân'daki emir ve nehiylerin, insanın psikolojik ve ahlâkî yapısındaki tezahürlerini, bireysel davranışlara ve tarihî olaylara yansımalarını tespit etmede birer istidlâl aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Onun bu yaklaşımı, Kur'ân'ın, bireyin psikolojik gelişiminden ve toplumsal gerçekliğinden bağımsız bir metin olmadığını, bilakis insanın iç dünyasına, sosyal ilişkilerine ve tarihî tecrübelerine ışık tutan bir kaynak olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, rivâyetler hem Kur'ân'ın ahlâkî mesajlarını somutlaştıran hem de tarihî bağlamını açıklığa kavuşturan birer istişhâd malzemesi olarak işlev görmektedir.⁵⁹

Nitekim Semîn el-Halebî, Fâtîha sûresinin son âyetindeki “غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ” (Gazaba uğramışların yoluna da dalâlete sapmışların yoluna da değil.) ifadesini tefsir ederken, “غَيْرِ” ve “لَا” kelimeleri etrafında yoğun bir dilsel çözümleme yaparak kıraât farklılıklarını ve kelimelerin nahvî konumlarını ayrıntılı bir biçimde tartışmaktadır. Bununla birlikte o, metni salt dilsel bir zeminle sınırlamayıp “gazap” ve “delâlet” kavramlarını insan psikolojisine ve ahlâkî davranış biçimlerine yansıyan yönleriyle ele almaktadır. Ona göre “gazap”, insan kalbinde intikam isteğiyle kaynayan bir duygudur. el-Halebî'ye göre bu tanım, gazabın insan doğasında ani bir fizyolojik tepki ve intikam arzusuyla ortaya çıktığını göstermektedir. Bu yönüyle öfke hem bireysel bir zaafı hem de ilahî adaletin sembolik yansımaları temsil etmektedir. Bu görüşünü ise “اتَّقُوا الْغَضَبَ؛ فَإِنَّهُ جَمْرَةٌ عَلَى قَلْبٍ” (Gazaptan sakının; zira o, Âdemoğlunun kalbinde alevlenen bir kor gibidir.) rivâyetiyle desteklemektedir.⁶⁰ Böylece rivâyet, âyette geçen kavramın insan psikolojisindeki yansımaları somutlaştıran bir delil işlevi görmektedir. Ancak el-Halebî, Allah'a nispet edilen gazabı, kelimenin “intikam” anlamına tahsis ederek antropomorfik anlamdan arındırmaktadır. Bu duyguyu insanın içsel dünyasındaki öfke ve kontrol teması üzerinden açıklayarak psikolojik bir derinlik kazandırmaktadır. Bununla beraber el-Halebî, Allah'a isnat edilen gazabın, ilahî adaletin ve cezalandırma iradesinin bir tezahürü olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır.⁶¹

el-Halebî, Bakara sûresinin 2. âyetinde geçen “لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” (onda asla şüphe yoktur. O, günahattan sakınanlar için bir rehberdir.) ifadesini dilsel açıdan ele alıp çıkarımlarda bulunduktan sora mezkûr ifadeyi ahlâkî ve psikolojik açılardan tahlil etmektedir. Etimolojik olarak مُتَّقِي/ müttakî kelimesini korunma ve sakınma anlamında kullanılan وقاية/vikâye köküne dayandıran el-Halebî, takvâyı insanın kendini kötülükten koruma ve davranışlarını dizginleme yetisi şeklinde tanımlamaktadır. el-Halebî, bu görüşünü de Ömer b. Abdulazîz'e (ö. 101/720) isnad edilen “التَّقِيُّ”

⁵⁸ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 9/110; el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Edep”, 42 (No. 6046); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/397 (No. 13151, 13152), 21/387 (No. 13959, 13960).

⁵⁹ Ahlak konusunda farklı yaklaşımlar hakkında bk. Macid Fahri, *İslam Ahlak Teorileri*, çev. Muammer İskenderoğlu-Atilla Arkan (İstanbul: Literâ Yayıncılık, 2004), 29-285; Hadis literatüründe ahlak konusuna dair bk. Suat Koca, *Hadis ve Ahlak* (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2020), 21-279; Ahlak'ın etik boyutu hakkında bk. Jon Nuttal, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020).

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/227 (No. 11143); Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Fiten”, 24 (No. 2349).

⁶¹ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1/76.

“مَنْجَم” (takvâ sahibi, dizginlenmiş kimsedir) ifadesini “ve fî'l-hadis” kaydıyla zikredip desteklemektedir.⁶² Bu şekliyle mezkûr rivâyet, kelimenin soyut anlamını somut bir ahlâkî davranış biçimine dönüştürüp resmetmektedir.⁶³ el-Halebî'nin bu yaklaşımı, Kur'ân'daki ahlâkî kavramların açıklanmasında dilsel verilerle rivâyet malzemesini birleştiren bütüncül bir hermenötik yöntemi yansıtmaktadır. Bu yönüyle rivâyet, Kur'ân'daki psikolojik ve ahlâkî temaların anlaşılmasında bir araç hâline gelmektedir.

Semîn el-Halebî'nin Bakara sûresinin 196. âyetindeki “تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ” (tam on gün) ibaresine dair yaptığı açıklama, Arap toplumunda sayısal ifadelerin kullanım biçimi ve bu kullanımın ardındaki kültürel zihniyeti yansıtan önemli ipuçları sunmaktadır. Arapların iki sayıyı art arda zikrettiklerinde söz konusu iki sayının toplamını kastettiklerini belirten el-Halebî'nin bu değerlendirmesi, Arapların bilgiyi sayısal tekrarlar ve vurgular yoluyla pekiştirme eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. İbn Araf'e'den naklen bu üslûbun bir başka sebebinin Arapların hesap ilminde ileri olmayışına bağlayan Semîn el-Halebî, bu noktada Hz. Peygamber'in “لا نحسب ولا نكتب” (Ne hesap ne de yazma biliriz.) rivâyetini zikrederek, Kur'ân'daki bu ifade tarzının Arap toplumunun tarihî zihniyetine uygun olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁴ Bu yaklaşım, sözlü kültürün hâkim olduğu erken dönem Arap toplumunda hem bilginin zihinsel açıdan güvenilirliğini sağlamayı hem de iletişimde doğruluk ve kesinlik duygusunu pekiştirmeyi amaçlayan dilsel bir hassasiyete işaret etmektedir. Bu bağlamda, dilde görülen te'kid ve tekrar geleneğinin, erken dönem Arap zihniyetinin bilgiye yaklaşım biçimini yansıttığı ifade edilebilir.

Semîn el-Halebî'nin, En'âm sûresinin 112. âyetinde geçen “غُرُور” (aldatma) ve “زُخْرَف” (süslenmiş/yaldızlı) ifadeleri hakkında yaptığı açıklamalar, ahlâkî ve psikolojik bir tartışmaya kapı aralayan önemli örneklerdendir. el-Halebî, “غُرُور”un hem “aldatma amacı” hem de “aldatıcı bir hâl” olarak yorumlanması gerektiğini vurgulayarak söz konusu âyetin psikolojik boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Zira insanın hakikati bırakıp bâtil süslerin peşine düşmesi, Kur'ân'ın sürekli uyardığı bir zaaf olarak görülmektedir. Diğer taraftan “زُخْرَف” kelimesi, dilsel kökeni itibariyle altınla ilişkilendirilmiş, daha sonra mecazî anlamda her türlü göz alıcı hakikatsiz süs için kullanılmaya başlanmıştır. Bu noktada el-Halebî, Hz. Peygamber'in Kâbe'ye girmeden önce içindeki süslemeleri kaldırttığını bildiren bir rivâyet aktarmaktadır.⁶⁵ Bu rivâyet, âyette geçen kavramın ahlâkî boyutunu somutlaştırmaktadır. Zira bâtil olan ziynetin reddi ve hakka uygun olan süsün kabulü şeklinde bir ilke ortaya koymaktadır. Böylece rivâyet, hem dilsel yorumu ahlâkî düzlemde güçlendirmekte hem de tarihsel bir uygulamayı Kur'ân'ın mesajıyla ilişkilendirmektedir. el-Halebî'nin bu tavrı, onun tefsirinde rivâyetleri ahlâkî ve tarihî bir delil olarak da değerlendirdiğini gösteren önemli bir veridir.

Sonuç

Semîn el-Halebî'nin *ed-Dürrü'l-masûn* adlı eserinde elde edilen bulgular, el-Halebî'nin rivâyetleri dilsel tartışma, anlam tespiti, kırâat ve itikadî tartışmalar gibi farklı bağlamlarda değerlendirdiğini göstermektedir. el-Halebî'nin metodunda rivâyetler, dilsel açıklamaları destekleyen, kelime köklerini aydınlatan, kırâat farklılıklarında olması muhtemel anlamları belirginleştiren, itikadî tartışmaları tarihsel bağlamına oturtan ve ahlâkî-psikolojik yorumları somutlaştıran çok yönlü bir işlev üstlenmiştir.

⁶² İlgili rivâyet için bk. Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî en-Nisâbü'rî, *Mecma'u'l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Kahire: Matba'atu's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1374/1955), 1/139.

⁶³ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 1/91.

⁶⁴ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 2/320; 480; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/229, 279 (No. 6041, 6129); en-Nesâî, *es-Sünen*, “es-Siyâm”, 8 (No. 2158, 2159).

⁶⁵ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 5/116, 117.

ed-Dürrü'l-masûn'da dikkat çeken hususlardan birisi de el-Halebî'nin eserinde sened bakımından zayıf hatta uydurma olduğu tespit edilen rivâyetlere hadis usulü açısından tenkit süzgecinden geçirmeden yer vermesidir. Bu ise Kur'ân'da geçen kelimelerin anlamını tespit etmede veya kelimenin anlamlarından birini diğer anlamlara tercih ettiğinde, görüşünü desteklemek için rivâyetleri delil olarak kullanmasından kaynaklanmaktadır.

Semîn el-Halebî'nin rivâyet anlayışına ilişkin dikkat çekici bir diğer husus, rivâyetleri çoğu zaman lafzen değil de manen aktarma eğiliminde oluşudur. Ancak bu süreçte, bazı rivâyetlerdeki lafız dizilişine ve kelime tercihinin yeterli özeni göstermemesi, metinlerin özgün biçiminden kısmen uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda Semîn el-Halebî'nin rivâyet kullanımında asıl amacının, rivâyetin sıhhatini ortaya koymaktan ziyade, Kur'ân'ın anlam zenginliğini ortaya koymak olduğu görülmektedir.

ed-Dürrü'l-masûn'da el-Halebi, rivâyetlere yaklaşım tarzıyla rivâyetlerin dilbilimsel tefsirde üstlendiği çok yönlü işlevi açık biçimde ortaya koymuş ve bunu da Kur'ân'da geçen kelimelerin anlama dayalı yorum farklılıklarını rivâyetlerle açıklamak suretiyle desteklemiştir. Böylece rivâyetlerle metinler arası anlam örüntüsü kurularak Kur'ân'ın yorum çeşitliliği artırılmıştır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs*. 2 Cilt. Dımaşk: Mektebetü'l-İlmi'l-hadis, 1421/2000.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaût-İbrâhîm ez-Zeybek. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1420/1999.
- Aktay, Yasin-vd. *Önce Söz Vardı*. İstanbul: Vadi Yayınları, 4. Basım, 2020.
- Alemdar, Yusuf. "Kıraatlerin Ortaya Çıkışı Meselesine Yeni(den) Bir Bakış". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1-2 (Aralık-2004), 143-170.
- Arslan, Mehmet Nafi. *es-Semîn el-Halebî'nin ed-Durru'l-Masûn Adlı Eserinde Merfûât ile İlgili Tartışmalar*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Arslan, Mehmet Nafi. "es-Semîn el-Halebî'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 9 (Haziran 2017), 29-61. <https://doi.org/10.16947/fsmia.323345>.
- Arslan, Şükrü. "Es-Semîn ve Garîbu'l- Kur'an'ındaki Metodu". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 111-121.
- Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. thk. Abdulaziz Abdullah b. Bâz. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.
- ²²² Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Şu'ayb el-Arnaût - Âdil Mürşid. 26 Cilt. Beyrut: er-Risâletü'l-'alemiyye, 1434/2013.
- Aydın, Bünyamin - Aydın, Osman. "Dilbilimsel Çözümlemelerin Hadislerin Anlaşılmasında Kullanımı: İbn Huzeyme'nin Sahîh'i Özelinde". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/3 (Eylül 2023), 490-513. <https://doi.org/10.32711/tiad.1282210>.
- Aydın, Garip. "Hadislerin Tefsir Kaynaklarında Kullanımı (el-Alak Süresi Örneği)". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 6/1 (Temmuz 2023), 164-186. <https://doi.org/10.54122/umde.1307277>;
- Bahar, Murat. "Tefsir Müktesebatının 'Nakil' Olarak İsimlendirilme Problemi", *Kitabiyat İlahiyat Araştırmaları İnceleme-Eleştiri Dergisi* 3/1 (Haziran 2025), 6-32.
- Bilen, Osman. *Çağdaş Yorumbilim Kuramları*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Birand, Kâmiran. *Kâmiran Birand Külliyyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Boleli, Nusrettin. "Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6, (1987-1988).
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. 10 Cilt. Kahire: Dâru't-te'sîl, 1. Basım, 1433/2012.
- Demâmînî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer el-Mahzûmî el-İskenderî. *Şerhü'd-Demâmînî 'alâ muğni'l-lebîb*. thk. Muhammed Âtîf et-Terrâs. 4 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1443/2022.
- Dinç, Ömer. *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*. İstanbul: İSAM, 2022.
- Doğan, Halil İbrahim. "İlimler Tasnifinde Hadis İlminin Yeri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 23/2 (Eylül 2023), 763-804. <https://doi.org/10.33415/daad.1306923>.
- Ercan, Bilal. "Nizâmeddîn en-Nisâbü'rî'nin Tefsirinde Rivayet Kullanımı". *Balıkesir İlahiyat Dergisi*. 22 (01 Aralık 2025). 55-88. <https://izlik.org/IA33BN52DH>.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher. *Tehzîbü'l-luğa*. nşr. Muhammed 'Avd Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâşi'l-'arabî, 2001.

- Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed. *Ahbâru Mekke*. thk. Abdulmelik b. Abdullah Duheyş. 2. Cilt. b.y.: Mektebetü'l-esedî, 1. Basım, 1424/2003.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-'Ayn*. nşr. Mehdî el-Mağzûmî, İbrahim es-Sâmerrâ'î. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- Hadîsî, Hadice. *Mevkifü'n-Nühât mine'l-ihcâc bi'l-Hadîsi's-Şerîf*. Irak: Dâru'r-Raşîd, 1981.
- Halebî, es-Semîn. *el-'İkdu'n-nedîd fî şerhi'l-Kasîd*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. 2 Cilt. Cidde: Dâru nûrî'l-mektebât, 1. Basım, 1422/2001.
- Halebî, Semîn. *'Umdetu'l-huffâz fî tefsiri eşrefi'l-elfâz*. thk. Muhammed Bâsîl 'Uyûn es-Sûd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1. Basım, 1417/1996.
- Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü'l-Ğarîbeyn fî'l-Kur'ân ve'l-hadîs*. nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 6 Cilt. b.y.: Mektebetu Nizâr Muştafâ, 1419/1999.
- Huseyn, Muhammed el-Hadîr. "Arapça'da Kelime ve Kuralların Doğrulanması İçin Hadislerin Kullanılması". çev. Hasan Taşdelen. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (Ocak 2004), 210-225.
- İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed. *Ğayetu'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ*. thk. Ebû İbrahim Amr b. Abdillâh. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-lü'lü', 1. Basım, 1438/2017.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakâ vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsî'l-'Arabî, 1985.
- İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdîrrahmân b. Abdillâh. *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle nâsirûn, 1. Bsm, 1436/2015.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Komisyon. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-tesîl, 1. Basım, 1435/2014.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *el-Hücce fî'l-kırâ'âtî's-seb'*. thk. Abdül'âl Sâlim Mekrem. Beyrut: Dâru's-şurûk, 3. Basım, 1399/1979.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta'*. thk. Selîm b. 'İd b. Muhammed b. Hüseyin. 5 Cilt. b.y.: Macmû'atü'l-furkân, 1424/2003.
- İsnevî, Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî. *Tabakâtü's-Şâfi'îyye*. thk. Abdullah el-Cebbûrî. 2 Cilt. Bağdat: Dîvânü'l-evkâf, 1. Basım, 1390/1970.
- Kabâve, Fahreddin. *Tarîhu'l-ihcâcî'n-nahvî bi'l-Hadîs-Şerîf*. Halep: Dâru'l-Mültekâ, 1. Basım, 1425/2004.
- Karagöz, Mustafa. *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Koca, Suat. *Hadis ve Ahlâk*. İstanbul: KURAMER Yayınları, 1. Basım, 2020.
- el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*. nşr. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-kutubi'l-Mışriyye, 1384/1964.
- Kuşeyrî, Müslim b. el-Haccâc b. Müslim. *el-Câmi'u's-sahîh*. 8 Cilt. Kahire: Dâru't-te'sîl, 1. Basım, 1435/2014.
- Lakoff, George – Johnson, Mark. *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*. çev. Gökhan Yavuz Demir. İstanbul: Minotor Kitap, 1. Basım, 2022.
- Fahri, Macid. *İslam Ahlâk Teorileri*. çev. Muammer İskenderoğlu-Atilla Arkan. İstanbul: Literâ Yayıncılık, 2004.

- Ma'mer b. el-Müsennâ, Ebû Ubeyde. *Mecâzü'l-Kur'ân*. nşr. Fuat Sezgin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1374/1954.
- Maral, Cüneyt. *Kur'ân Tefsirde Dilbilimsel Yöntem (Tâberî Örneği)*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. thk. Komisyon. 9 Cilt. Kahire: Dâru't-te'sîl, 1. Basım, 1433/2012.
- Nîsâbü'rî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî. *Mecma'u'l-emsâl*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Kahire: Matba'atu's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1374/1955.
- Nuttal, Jon. *Ahlak Üzerine Tartışmalar*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Nûrî, Ebû'l-Hasan. *Çaysu'n-nef' fî'l-kirââtî's-seb'*. thk. Ahmed Mahmûd Abdussamî'. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1. Basım, 1425/2004.
- Tatar, Burhanettin. *Din, İlim ve Sanatta Hermenötik*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Tatar, Burhanettin. *Felsefî Hermenötik ve Yazarın Niyeti*. İstanbul: Vadi Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Tatar, Burhanettin. *Üç Derste Hermenötik*. İstanbul: Vadi Yayınları, 3. Basım, 2021.
- et-Tayyâr, Müs'âid b. Süleymân b. Nâsir. *et-Tefsîru'l-lüğavî li'l-Kurâni'l-Kerîm*. b.y.: Dâru İbni'l-Cevzî, ts.
- Tuna, Sedat. "Nahiv Kaidelerinin Belirlenmesinde Hadislerin İstişad Olarak Kullanılması". *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 7 (Aralık 2024), 146-173. <https://doi.org/10.61216/darulhadisdergisi.1509903>.
- Tural, Hüseyin. "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişâd Mes'elesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (Haziran 1990), 67-79.
- Özpınar, Ömer. "Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/20 (Eylül 2005), 129-150.
- Özyiğit, Mustafa. "Hicri İlk Üç Asır Tefsir Geleneğinde Rivayet Kullanımı ve Kur'an-Sünnet İlişkisine Etkileri". *Akademi Karabük Dergisi* 9/2 (01 Aralık 2025), 114-127. <https://izlik.org/JA94BH28KN>.
- Palmer, Richard E. *Hermenötik*. çev. İbrahim Görener. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Basım, 2015.
- Sancak, Yusuf. "Hadîsin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstişad ve Edebî Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları", *EKEV Akademi Dergisi Sosyal Bilimler*, 9/24 (2005), 191-208.
- Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdîrrahmân. *Vecîzu'l-keîâm fî zeyli 'alâ düvelî'l-İslâm*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf-İsâm Fâris el-Harastânî-Ahmed el-Hutaymî. 4. Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1. Basım. 1416/1995.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân. *el-Makâsıdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine*. thk. Muhammed Osman es-Haşî. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, 1. Basım, 1405/1985.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk. *es-Sünen*. thk. 'Âdil b. Muhammed - 'Îmâduddîn b. Abbâs. 8 Cilt. Kahire: Dâru't-te'sîl, 1. Basım, 1436/2010.
- Şâir, Hasan Mûsâ. *en-Nuhhât ve'l-Hadîsü'n-Nebeviyye*. b.y.: Vizâru's-Sekâfeti ve's-Şebâb, 1. Basım, 1400/1980.

- Şen, Mustafa Fatih. *es-Semîn el-Halebî'nin ed-Durru'l-Masûn Adlı Eserinin Ulûmu'l-Kur'ân ve Tefsir Usûlü Açısından İncelenmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Komisyon. 5 Cilt. Kahire: Dâru't-te'sîl, 2. Basım, 1437/2016.
- Uysal, Muhittin. "Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişâh Mes'elesi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 6/1 (Mayıs 2006), 97-126.
- Yener, Muazzem. *Semîn el Halebî'nin ed-Durrû'l-Masûn Adlı Tefsîrinde Kıraâtlara Yaklaşımı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vüçûhi't-te'vîl*. 2. Cilt. Beyrut: Dâru'l-kitâbî'l-'arabî, 1. Basım, 1427/2006.